

Juozas KUDIRKA

***Lietuviškos
kūčios***

JUOZAS KUDIRKA

LIETUVIŠKOS KŪČIOS

Istorinė lyginamoji apžvalga

VILNIUS 1994

Lietuvos liaudies kultūros centro leidinys

Recenzavo:

prof. habil. dr. Vacys M i l i u s
prof. habil. dr. Norbertas V é l i u s

C Juozas Kudirka
1994

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2018
Internetė: lnkc.lt
Skanuota knygos kopija su OTA, klaidos netaisytos.

ĮVADAS

Viena pagrindinių krikščioniškojo pasaulio švenčių yra Kalėdos. Kai kuriose šalyse, ypač katalikiškose, taigi ir Lietuvoje, liaudies dvasinėje kultūroje ženkli vieta tenka ir Kalėdų prieššvenčiui – Kūčioms. Liaudis teikė daug reikšmės ir Pelenų dienos išvakarėms (Užgavėnėms), Joninių išvakarėms, tačiau Kalėdų išvakarės skiriasi giliu religiniu susikauptumu, pasiruošimu Kristaus gimimo šventei. Liaudies pasaulyje Kūčios tapo neatskiriama Kalėdų šventės dalimi.

Seksmas daugelio kraštų liaudies kultūros tyrinėtojų, kurie, kaip ir kalbininkai, laiko, kad vienas jų pagrindinių uždavinių yra tautinių vertybių išsiaiškinimas ir apsaugojimas, autorius tyrinėjo kalėdinius papročius – itin turtingą daugelio kraštų dorovinių ir estetinių nuostatų senkaupą. 1993 m. pasirodžiusiame leidinyje "Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos" autorius sudėjo savo naujai surinktą ir ankstesnių tyrinėtojų skelbtą medžiagą apie kalėdinius papročius. Knygoje 8 skyriai (Kalėdų šventės, Kūčių diena, Kūčių vakaras, Kūčių valgiai, Kūčių vakarienė, Ateities spėjimai, Kūčių naktis, Baigiamosios mintys). Nors tyrinėjimas apima 48 valandų laiko tarpą – nuo gruodžio 24-os d. ryto iki gruodžio 26 d. ryto, bet, norint visapusiškiau išsiaiškinti šventės formavimosi ištakas, paliestas visas kalėdinis laikas – tarp šv. Andriejaus dienos ir Trijų Karalių. Galimas šio meto ryšys su Joninėmis, Vėlinėmis, Užgavėnėmis ir Velykomis paliesta atskiruose toms šventėms skirtuose leidiniuose.

Šiame "Lietuviškų Kūčių" leidinyje Kūčių vyksmas nagrinėjamas kaip kaime gyvenančių tikinčiųjų elgsena baigiant advento pasainą. Jame daugiau dėmesio skiriama ankstesnių tyrinėjimų, šaltinių ir darbo metodų apžvalgoms, Kūčių prasmei, ryšiui su gretimų tautų papročiais, sritiniams ir tautiniams lietuviškų Kūčių ypatumams, o galiausiai – kilmei išsiaiškinti.

Darbe į vieną lietuvišką etninę visumą įjungiami ir Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Karaliaučiaus srities lietuvių papročiai.

TYRINĖJIMAI, ŠALTINIAI, METODAS

Dabartinių Kalėdų krikščioniška kilmė didesnių abejonių nekeltis, tuo tarpu Kūčių kilmės klausimu mokslininkai vieningos nuomonės neturi. Iš daugybės nuomonių tuo klausimu ryškiau išsiskiria keletas. Lenkijoje, Lietuvoje, Vokietijoje bei kituose kraštuose persvarą turi požiūris, kad tai tąsa pirmųjų krikščionybės amžių agapių, kada krikščionys, baigę vigiliją (budėjimą) ir pasninką, persinešę palaimintos duonos, bendrai sėdėvo prie stalo pasistiprinti (88, XIII, 270). Daug tyrinėtojų atkreipė dėmesį į šios šventės ryšį su mirusiais, derliumi, saule. Visi pastebėjo, kad Kūčiose susiduria ikikrikščioniško mirusiųjų pagerbimo ir vaisingumo švenčių bei žiemos saulėgrįžos papročių palikimas^x.

Kalėdomis ir Kūčiomis susidomėta pirmoje XIX šimtmečio pusėje, kai Europa gyveno mitologijos ir liaudies kultūros tyrinėjimo pakilimą. Ir Lietuvoje XIX šimtmečio pradžioje drąsiai su tautiniu judėjimu išaugo domėjimasis lietuviškąja kultūra, taigi ir tautosaka, mitologija, papročiais. Buvo siekiama atskleisti tautinį lietuvių savitumą, ieškoma tiesioginės sąsajos su sukčtomis Rytų ir romėnų kultūromis. Šios tyrinėjimų krypties atstovai D.Poška, T.Narbutas, S.Daukantas pirmieji palietė ir Kūčių-Kalėdų papročius.

Maždaug 1823 m. parašytame darbe "Apie senovės pagoniškas religines speigas Lietuvos ir žemičių kunigaikštijose" D.Poška išdėstė ir dabar vyraujančią požiūrį į Kalėdų pavadinimo kilmę^{xx}, aiškino lietuviams jį perėmus iš romėnų šventės calendae pavadinimo, ieškojo lietuviškų Kalėdų ryšio su Rytų šalyse gruodžio 25 d. Mitros ir kitų dievų garbei švęstomis šventėmis (112, 393).

T.Narbutas ir S.Daukantas, romantizmo idėjų veikiami, rekonstravo ir ikikrikščioniškųjų Kūčių-Kalėdų papročius, jų pirmėku laikydami Naujuosius metus (skirtumas tas, kad S.Daukantas naujmetinio leiko visai nekonkretizavo, o T.Narbutas nurodo Naujuosius metus anksčiau šventus pavasarį).

^xVakarų šalyse laikyta, kad Kūčios - tai pagonių derlingumo (vaisingumo) apeigų liekana (H.Caelender, N.Hammarsted, A.Lind, K.Wikman) arba - jog tai sukrikščionintas pagonių mirusiųjų minėjimas (M.Hofler, O.Lauffer, H.Mong) (142; 149, 867). Rytų Europos mokslininkai laikėsi nuomonės, kad Kūčių vakarieniė kadaise simbolizavo šermėnų bei mirusiųjų paminėjimo stalą, tai yra buvo skirta proseinių kaltui (D.Zeleninas, V.Fropas) (150, 375; 170, 14-15).

^{xx}Štraipinį apie istorinę krikščioniškųjų Kalėdų kilmę 1928 m. paskelbė filosofas J.Dovydeitis (36).

1835 m. pasirodžiusiame "Lietuvių tautos istorijos" pirmame tome T.Narbutas reiškė nuomonę, kad per Kalėdų šventes baigdavosi senieji lietuvių metai, - tai "būdavo švenčiama beveik nsujo kalendoriaus kovo viduryje, tai yra baigiantis kovo mėnuliui". Vėliau, metus ėmus skaičiuoti dabartiniu būdu, Kalėdas imta švęsti gruodžio 25. Kūčių vakarienę T.Narbutas kildino iš javų sukojamųjų vaisių; pasiremdamas senoviniu padavimu, rašė, jog per jas "...ant stalo statydavo [valgius] vien iš javų, augančių Lietuvoje (išskyrus pupas), grūdų, visiškai suvirusių ir pasaldintų medumi. Iš to turėjo kilti ir Kalėdų išvakarių vakarienė, kaimė ir dabar valgoma, vadinama kūčiomis (Kucys)". Pirmojo tomo pratarinėje autorius nurodo, kad jis tris dešimtmečius užrašinėjęs liaudies kūrybą, papročius, burtus ir kt. tikrojoje Lietuvoje, Žemaičiuose, Prūsijoje ir Latvijoje, - vadinas, čia veikale apibūdinti, kad ir nelokalizuoti, Kūčių papročiai turėtų būti tikri; galbūt iš jo gimtųjų Nočios apylinkių. Į Kalėdų šventimą įėjė nuodėmių epsivalymas bei pasiryžimas dorisėu kitais metais gyventi, daugybė prietarinę apeigų, būrimų. Trinkos deginimą Narbutas priiskyrė latviškajai kultūrai. Norėdamas lietuvių kultūrą parodyti savitą, ne mažesnės vertės už lenkų, T.Narbutas stitikmenų lietuvių dievams ieškojo tarp indų ir graikų dievų, aiškino anksčiau lietuvius Kalėdas šventus dievo Ukapirmo garbei (104, I.271-272).

L.Jucevičius 1841 m. parašytuose "Žemaičių žemės prisiminimuose" kaip visuotinį reiškinį, būdingą tiek turtingų, tiek neturtingų namams, gana detaliam aprašė Kalėdų išvakarėse keliamas vaišes K ū - č i a. Jis parodo šio pėpročio sąlytį su krikščioniškąja tradicija - stminimui, kad išganytojas užgimė ėdžiose, dedama ant stalo šieno, kurį rytojaus dieną padalina gyvuliams. Per Kūčias valgomi pasninko valgiai - žuvis, drebutienė (avių kielėlius), įvairūs saldūs patiekalai. Kaip svarbiausią patiekalą, jis nurodo staušintus virtus kviečius su seldintu vandeniu, kurisame plaukioje kalėdaičiai. L. Jucevičius pažymėjo, jog liaudis tiki, kad tą valandą, kurią Viešpats Kristus atėjo į pasaulį, vanduo trumpam virsta vynu. Jis pastebi, kad būsimos vedybos burišmos ne Kalėdų o Naujųjų metų išvakarėse (57, 460).

1845 m. ir S.Daukantas "Būde senovės lietuvių, kelnėnų ir žemaičių" aiškino Kalėdas anksčiau šventus kaip senųjų ir Naujųjų metų susitikimą. Jų pavadinimą Daukantas kildino iš žodžio kalti. Pažymėjęs, kad trūksta senosios šventės aprašymų, sakosi, jog remiasi kai kur dar žmonėse išlikusiu Kūčių pėpročiu (tai vertingas pėste-

bėjimas!) skleisti ant stalo šieną, valgyti grūdus; šventės vakare žiniai iš žvaigždžių sprendę apie ateinančius metus (32, 347-348).

XIX a. antroje pusėje Kūčių ir Kalėdų šventėmis maža tesidomėta. Šimtmečio pabaigoje kai kurie indoeuropiečių kalbų tyrinėtojai, tarp jų - lietuvių kalbos kilmę tyrinėję A.Becenbergeris bei F.Fortunatovas-naudojosi ir lietuvių etnografinė medžiaga (117,82-88, 117-125). Tuo metu kultūrinės įtakos centrų buvo ieškoma senosiose prie Viduržemio jūros esančių tautų kultūrose, Artimuosiuose Rytuose susiklosčiusioje krikščioniškoje, vokiečių kultūroje. Nemaža dėmesio buvo skiriama mitologijai. Šios tam metui būdingos paieškos atsispindi 1897 m. Lvove išleistame J.Vitarto straipsnyje "Kūčios Lietuvoje". Tai pirmas specialus pobūdžio apžvalginis darbas apie Kūčias. Žinios, kaip ir ankstesnių autorių darbuose, nelokalizuoja ma, straipsnis rašytas naudojant apibendrintą medžiagą.Lietuviškų Kūčių papročiuose išvelgiama agapių, arijų kultūros ir Saulės kulto tradicijų atspindžiai. Nors šių sąsajų J.Vitartas daugeliu atvejų nepagrindžia, tačiau jam nesabejotinai priklauso lyginamojo metodo etnografijos tyrinėjimuose bei Kūčių ryšio su agape pradininko Lietuvoje vardas. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys, kad žmogaus pasaulėvaizdyje gamtos kalta kalėdiniu metu suskyla į du poliūs: viename susitelkusios palankios jėgos, antrame piktosios. Tarp jų vyksta kova, atsispindinti ir liaudies papročiuose. Palankios jėgos siejamos su gyvenimu, šiluma ir šviesa, piktosios - su mirtimi, šalčiu, tamsa. Vasarą ir pavasarį viešpataujanti gerosios jėgos, rudenį ir žiemą blogosios - nyksta augmenija, sustingsta gamta, tačiau tik iki valandos, kol saulės spinduliai iš naujo pabudina gyvybę. Pabudimo pradžia - gruodžio mėnuo, kai ima grįžti saulė, o tamsos dvasia traukiasi. Šis tikėjimas esąs pagrįstas Saulės kultu, gerai žinomu germanams (Julfest) ir slavams (Koliada).

Vitartas teigė, kad krikščionys Kalėdas ėmė švęsti tik ketvirtame amžiuje vietoje saulę simbolizuojančio Mitros šventės, - tik-tai jau kaip Jėzaus bažnyčios, amžinosios šviesos šventę. Sekdamas Boduenu de Kurtene ir B.Malinovskių, jis rašė, kad Kūčioms formotis turėjo įtakos pirmųjų krikščionių vakarienė agapė. O krikščioniškųjų papročių kilmės ieškė Rigvedose - kviečių ar miežių košę, pagardintą medumi, kildino iš ten minimo arijų ir dievų valgio. Rigvedose jis mato stalo dengimo šieną, gėrimo iš medaus, javų pėdo statymo į krikštasuolę, netgi Kūčių pavadinimo ištakas. Jis bene vienintelis iki šiol palietė socialinius Kūčių aspektus - ap-

žvelgdamos jų šventimą šlektų, pesiturinčių ir neturtingų ūkininkų šeimose. Vitartas pirmas aprašė lietuvių vakarienės eigą, pamini stačius trobos kertėje javų pėdą, buvus dvylikos valgių vakarienę, nurodo, kad Kūčios vienodai iškilmingai švęstos senuoju ir naujuoju stiliumi (147).

Vaižgantas 1907 m. "Viltyje" paskelbtame straipsnyje "Lietuvių papročiai per šventes" jau atkreipė dėmesį į stskirų etnografinių sričių savitumus, pastebėjo, jog žemaičiai Kūčių nežina, jog aukštaičių papročiams daugiau įtakos turėjo lenkai, pateikė apypilnį aukštaičių Kūčių vėizdą. Vaižgantas, kaip ir J.Vitartas, nurodė, kad Kūčioms iš visų rūšių javų taisoma 12 valgių. Jis vienintelis iš rašiusių apie Kūčių papročius mini silkės ar žuvies vidurius bei odelę metus sukštyn ir laikius geru ženklų, jei prilimpa prie lubų. Vaižganto nuomone, tikriausiai tai buvusi auka kokiam nors dievukui palenkti. Tačiau jo teiginys, kad mergaičių būrimai pasiskolinti iš rusų (137), yra abejotinas, nes jie žinomi daugeliui Europos tautų.

Mūsų šimtmečio antrame trečiame dešimtmetyje ypač platų užmojį įgijo Kūčių ryšio su saulės kultu paieškos. Prie tokių tyrinėtojų priklauso J.Vabalas-Gudaitis (1920). Be to, jis pastebėjo, kad "Kūčių vakarienėje bočių dvasios dalyvauja, ir joms net atskirai kai kurių valgių reikia duoti". Jo nuomone, Kalėdų šventė gali būti senesnė už krikščionių Kalėdas - "Kristaus gimimo šventė turi stabmeldišką pagrindą". Jo požiūriu, įvairių šalių stabmeldiškos Kalėdos turi daug bendrų bruožų, ir svarbiausias tarp jų - saulės gerbinimas. J.Vabalas-Gudaitis rašė, kad "Kalėdos yra kaip ir saulės grįžimas atgal prie žemės ir naujo jos veikimo (šildymo) ciklo pradžia, o taip pat ir Naujųjų metų pasitikimas" (136).

Po jo etnografas J.Baldauskas pabandė išsiaiškinti Kalėdų šventės sendarą. Jis rašė: "Saulės, tiksliau, saulėgrįžos šventės buvo švenčiamos ne tik romėnų, bet ir kitų Europos tautų, tame tarpe baltų, todėl susikryžiuvo krikščioniškosios ir pagoniškos apeigos". Krikščioniškomis J.Baldauskas laikė tas apeigas, kuriomis pažymima svarbesni Evngelijos įvykiai, lietę Kristaus gimimą, - šieno, valgių, medaus ir daržovių ant stalo dėjimas - tai primena pirmą laišką korintiečiams, Evngeliją pagal Joną, kitas Evngelijos dalis.

J.Baldauskas, kaip ir T.Narbutas, pastebėjo, kad anksčiau lietuvis Naujuosius Metus šventė pavasarį, todėl daugelį pavasario švenčių apeigų bažnyčia prijungė prie Kalėdų švenčių.

J.Baldauskas pirmas ėmė ieškoti lietuviškų Kalėdų švenčių paproč-

šių ryšio su senosios Romos rudens šventės, švęstos nuo lapkričio 24 d. iki sausio 6 d., papročiais. Šventė buvusi padalinta į 4 tarpsnius: brumalijes, ilgiausias ir linksmiausias, skirtas dievo Dionyzo garbei (XI.24.17); saturnalijes - dievo Saturno garbei (XII.17-24); festum votalis - įžadų ir būrimų dienas (XII.24 - I.1); ir dienas, švenčiamas romėnų vyriausio dievo Januso garbei (I.1 - I.6). Romėnai ir persai saulės šventę pažymėdavo gruodžio 25 d., ją šventė ir kitos tautos - germanai, baltai (lietuviai, latviai, prūsai). Kalėdų speigų įvairovę Baldauskas aiškino tuo, kad čia susikryžiuoja dvejopos, pagoniškos ir krikščioniškos, speigos. Senoji lietuvių Oko šventė, kur simboliškai sudėginti senieji metai, buvo nukelta į rudenį ir sutapo su Kalėdomis bei Naujaisiais metais. Net latvių "blukio vakaras" buvo iš pavasario perkeltas į Kūčias. Buvusioji lietuvių žiemės saulėgrįžos šventė primenantį senovės romėnų Saulės šventę (66, 1205-1207).

J. Balys, analogiškai J. Vabalui-Gudaičiui, įžvelgė dviejų pasaulėžiūrų, t.y. ikikrikščioniškosios ir naujosios krikščioniškos, maišymąsi. Kalėdų papročiuose jis matė ikikrikščioniško mirusiųjų kulto pėdsakus, Kalėdų sutapimą su saulės grįžimo metu ir vedybų sezonu. J. Balys padarė išvadą, kad "įvairių tautų kalėdinuose papročiuose yra daug bendrumų. Kai kurie tų reiškinių siekia senovės romėnų laikus, kiti krikščionišką viduramžį, tačiau jų tarpe dar aiškiai pastebimai randame ir senų stambeldišių pažiūrų. Lietuvių kalėdiniais papročiais bei tikėjimais darė įtakos ir rytai, ir vakarai". J. Balys pastebėjo, kad advento ir Kalėdų papročiuose yra išlikę nemaža pėdsakų viduržiemį atliekamo stambeldžių kulto, kurio svarbiausia speiga buvo vėlių maitinimas. J. Balys kalėdaičių laulyje išžiūrė pirmųjų krikščionių bendrų vakarėnių, arba agapių, atminimą. Kūčias liaudies papročių sistemoje jis laikė lygiavertėmis su Joninėmis (6, 103).

Pukario metais, iki 7-ojo dešimtmečio, totalinio steizmo sąlygomis, apie kalėdinius papročius, laikant juos religine atgyvena, retai terešyta. Ateistai tvirtino, kad krikščionybė čia tiesmukai perėmė ikikrikščioniškuosius lietuvių papročius, įvedė tik maldas ir kalėdaičius (3, 101), kad "Kūčios sutapo su krikščionių kalėdomis" (108, 75-76). Šis požiūris aiškiai skyrėsi nuo tarpukario Lietuvos laisvamanių Kalėdų švenčių kilmės aiškinimų (Baldausko, Vabalio-Gudaičio). Tod neatmetina ir galimybė, kad ši laiko dvasia galėjo turėti įtakos ir mokslinėms tyrinėtojų pažiūroms.

Tačiau pasitaikydavo ir objektyvių vertinimų. Taip 1968 m. "Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" Kūčios spibūdina- mos kaip "Krikščionių religijos šventės, vadinamos Kalėdomis, išva- karės", pastebima, jog tikėta, kad naktį savo buvusius namus aplen- ko vėlės, kad Kūčios susijusios su daugybe agrarinių burtų bei prie- tarų (72, 232).

Naujaisiais laikais vienas iš pirmųjų tarp mokslininkų kalėdinių papročių kilme domėjosi Prancūzijoje dirbęs semiotikas A.J. Greimas, Lietuvoje rašė D.Šauka, P.Dundulienė, N.Vėlius, N.Laurinkienė, A.Vyš- niauskaitė, kraštotyrininkas J.Šliavas.

A.J. Greimas mitologijos studijoje "Apie dievus ir žmones" (1979) Kalėdas socialine prasme pagal jų kilmę įvertino kaip bendruomeninio solidarumo šventę, apimančią gyvuosius ir mirusius. Jis rašė: "Lie- tuviškosios Kalėdos ne tik kad beveik nieko bendro neturi su krik- ščioniškąja šių švenčių tradicija, jos, visais savo poreiškiais, yra bendruomeninio solidarumo šventė. Šio solidarumo atžymėjimas apima ne tik šeimyną plačiaja prasme, bet ir gyvųjų bei mirusiųjų bendruo- menę ir visą į šeimą integruotą gyvatą: kūčios maistu dalinamasi ne tik su namniais gyvuliais ir bitėmis, bet ir su vaismedžiais. Ši uždaro šeimyninio solidarumo šventė leidžia tikrai dvi išimtis: to- limų genčių lankymą, kuri atlieka jaunų vyrų jojos, ir gerų kaimynų lankymą bluką velkant" (50, 332-333).

J.Šliavas, Kalėdų šventes siedamas su žiemos pradžia (apie 1979 m), samprotavo, kad nekraustytas, paliekamas vėlėms Kūčių stalas, gali- mas daiktas, pirmine prasme buvo "siejamas su senųjų metų vėlės vai- šinimu, kad ji nieko blogo žmonėms nedarytų ateityje", o aprašomo- je žiemelio apylinkėje degintą blukį lygino su senųjų metų lavonu. Tuo tarpu "čigonų" kaukės, kuriomis spsirėdęs jaunimas Kūčių dieną eidavo per namus, "matyt, turėję greičiau išbaidyti senuosius metus arba reikšę demonus, kuriuos reikėjo vaišinti, kad ateinančiais me- teis jie mažiau kenktų" (133, 131-132).

D.Šauka 1982 m. kėlė mintį, kad kalendorinių apeigų cikluose gal- būt "galima išvelgti vieną ir visuotinę religinę-mitinę idėją apie kasmetinę augmenijos dvasios mirtį ir prisikėlimą". Jis, kaip ir J.Vitartas, žiemos saulėgrįžą, kuri, krikščionių švenčiama gruodžio 25 d., kaip Kalėdos, siejo su ypatingomis gamtos sąlygomis, kai "Il- gėjančios naktys, apmirštantį augmeniją, stvėstantis ir subjurstan- tis oras atgręžia žvilgsnį nuo dienos pasaulio į tamsos ir šešėlių karalystę" (119, 95). Pagrindu tokiam spėjimui laikė senovės Rytų re-

ligijas, šventusias kasmet mirstančio ir vėl prisikėlimčio dievo misterijas. "Dievo mirtis ir prisikėlimas, simbolizuojantis gamtos gyvybinių galių iššaukimą, reiškė žemdirbio vilčių išsipildymą". Autorius teigia, kad adventas - mirusiųjų minėjimo ir piktų dvasių siautėjimo laikas. Todėl saugantis dvasių per adventą ilgai ir sunkiai nedirbama. Toks priešiško jėgų veikimas suprantamas atsižvelgiant į laiko permainų svarbą - į Saulės pajudėjimą iš savo tolimiausio taško, artėjimą į mus. "Kalėdos nebuvo tikra Saulės šventė", "bet neabejotinai laikoma lemtinga kalendorinių metų gaire" (119, 95-96).

Mitologas N. Vėlius monografijoje "Senovės baltų pasaulėžiūra" (1983 m.) akcentavo Kūčių ryšį su naktim, tamsa, mirtim, požemio dievais. Jis laiko, kad ši šventė artimai susijusi su protėvių kultu ir mirusiais; nešanti apie namus valgius senelį Vėlius sieja su žemiškuoju senųjų lietuvių dievu - velniu, svarbiausia senovės lietuvių mirusiųjų globėju. Daro išvadą, kad tuo metu gyvenamosiose patalpose "vieši ne kokios nors dangiškosios dievybės, o velniui artima chtoninė būtybė, ypač daug reikalų turinti su mirusiais". Autorius, be to, ieško sąsajų tarp blukio ir velnio (141, 139-144).

Vėlius straipsnyje "Mitologinė švenčių semantika" įrodinėjo, jog Kūčių-Kalėdų šventė seniau buvo suprantama kaip naujagimtinė, t. y. senųjų metų palydėjimo ir naujųjų sutikimo, šventė. Sekdamas M. Eliade, teigusiu, kad per Naujųjų metų šventę yra kartojamas pirmųjų pasaulio (kosmoso) kūrimo aktas (įsigali chaosui atstovaujančios mitinės būtybės, sugrįžta įprastinė pasaulio tvarka, išnyksta ribos tarp šio ir mirusiųjų pasaulio, tame kūrime dalyvauja žmogus) jis tai gretino su lietuvių Kūčių naktimi, "kai grįžta mirusieji, dažnokai miniai, o kartais neva ir pasirodo Velnias, Giltinė ir kiti ano chtoniškojo pasaulio padarai, kai kelba gyvuliai, vanduo vynu pavirsta ir vyksta kiti neįprasti dalykai". Pirmoje šventės dalyje (Kūčių paspročiai) vyrauja mirtis, laidotuvės, tamsa, naktis, senas, o antroje (Kalėdos ir tarpušventis) - gyvybė, vestuvės, šviesa, diena, jaunas. "Pačios bendriausios priežastys, dėl kurių pradėta švęsti Naujųjų metų (dab. Kūčių-Kalėdų) šventę ir kurios nulėmė jos pobūdį, atrodo, buvo gamtinės, kalendorinės", - rašė N. Vėlius. Naujo pasaulio kūrimo, kuris vyksta sunaikinant chaosui atstovaujančių mitinę būtybę, ceremoniją jis lygina su blukio, Bedniako, kelmo sunaikinimo paspročiu (140).

N. Laurinkienė 1988 m. yra teigusi: "Metų pabaiga reiškė pasau-

lio nuosmukį, krizę, o pradžia - Naujieji metai - naujo kosmoso sukūrimą. Pasaulis būdavo simboliškai atkuriamas žiemos saulėgrįžos laikotarpiu. Šiuo metu atliekami tam tikri ritualai, imituojuantys kosmogoninį procesą". Archaisinis žmogus nuolat, o ypač kriziniais laikotarpiais, juto grėsmę savo harmoningai egzistencijai. Šventės metu jis susitelkdavo ir vėlei susigražindavo vidinę darną (83). Monografijoje "Mito stėšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose" (1990 m.) ji nagrinėja ir kalėdinio laikotarpio įvaisdžių semantiką; remdamasi kalėdinio laikotarpio dainomis, ieško Kalėdos ir Saulės analogijų (84, 99-100).

1970 m. pasirodžiusiame straipsnyje "Lietuvių saulės sugrįžimo speigos" ir kituose, vėliu pasirodžiusiuose, darbuose P. Dundulienė, tartum tęsdama XIX a. pirmosios pusės romantikų tradiciją, įrodinėjo lietuvių Kūčių ir Kalėdų kilmę esant pagonišką. Gruodžio 25 d. ji laikė saulės ir sugmenijos dievo gimimo diena - "Saulės sugrįžimo ir Laiko atsinaujinimo švente", kuomet pirmiausia buvo "garbinama sugrįžusi saulė, sušildanti žemę ir suteikianti jai galimybę gimdyti vaisius. Be to, toje šventėje žemdirbiai stengėsi atlikti religines speigas, skirtas proseniams, kurių žinioje esąs žemės derlingumas", jų vėles maitino patiekalu, vadinamu "kūčia". P. Dundulienė teigia pagonybės laikis gruodžio 24 d. (pradėjus dienei ilgėti) šventus Kūčias, kurios buvusios gana panašios į dabertines. Archajinių Kūčių papročiu ji laiko duonos su druska valgymą vakarienės pradžioje, ką katalikų bažnyčia, kovodama su senosiomis speigomis, pakeitė per bažnyčią platinamais kalėdsiūčiais. Teigia, kad žiemos švenčių ciklo speigos susietos su derliaus dievy - žemėpačio bei žemynos - garbinimu. Žiemos švenčių (saulės grįžimo laukimo) ciklą P. Dundulienė tiesmukai tapatino su krikščionių kalėdinio laikotarpio (nuo lapkričio 30 d. iki sausio 6 d.). Žemdirbių speigos ir maginiai veiksmai buvę atliekami norint suteikti žemei jėgų, "kad ji būsimąją vasarą galėtų duoti vaisių, padidinti javų derlingumą, gyvulių sėkmę ir pačio žemdirbio sveikatą" (40, 100).

P. Dundulienės rekonstrukcinio metodo trūkumas - kad perkėlus į Lietuvą Artimųjų Rytų senųjų tautų saulės pagerbimo švenčių idėją, beveik mechaniškai, netgi ignoruodama krikščionybės vaidmenį Kūčių papročių formavimesi, panaudodama XIX-XX šimtmečių lietuviškus papročius bei speigas, atkuria "žilos senovės" - ikikrikščioniškojo meto - lietuvių Kūčias. Vienas iš trūkumų yra tai, kad netaislingai džiama Kūčių ir Kalėdų tarpusavio ryšio. Tačiau neabejotinai vertin-

gi jos pastebėjimai apie šios šventės sąsają su žemės derlingumo skatinimu ir mirusiųjų kultu.

A. Vyšniauskaitės nuomone, "Kalėdos yra dviejų žemdirbio veiklos laikotarpių sandūra, slenkstis tarp kurį laiką trukusio gamtos sunykimo, niūriojo, tamsiojo metų laiko ir šviesos pergalės prieš naktį, laipeniškojo gamtos atgijimo. Liaudies supratimu, toje priešingų gamtos jėgų - tamsos ir šviesos, mirties ir gyvenimo - kovoje dalyvauja visas kosmosas, gyvieji ir mirusieji. Žmogus savo veiksmais įsijungia Gėrio jėgų pusėje, stengdamasis užsitikrinti jų pagalbą ir palaimą savo šeimai, ūkui" (144, 10).

Šio darbo autorius leidinyje "Kūčių stalas" (1989 m.) pabandė išsiaiškinti Kūčių senderą, išskyrė septynis faktorius, kurių pagrindu formavosi šventės papročiai. Kitame leidinyje "Kūčių naktis" (1990 m.) aptarė žmonių elgseną Kalėdų naktį, iškelė Kūčių ir Kalėdų ryšį su Joninių papročiais.

Kaip matyti, tyrinėtojų požiūris į Kūčių ir Kalėdų papročius skirtingi. Gana dažnai tas pats autorius pateikia keletą interpretacijų. Daugelis Lietuvos, kaip ir gretimų kraštų, tyrinėtojų visai pagrįstai čia išvelgia pagoniškų ir krikščioniškų speigų sandūrą (J. Baldauskas, J. Balyš, J. Vitartas). Ieškoma sąsajų su įvairiomis dievybėmis (T. Narbutas, S. Daukantas, J. Vitartas, P. Dundulienė, N. Vėlius); su egapėmis (J. Vitartas, J. Balyš); su seulės kultu (J. Vitartas, J. Vabalas-Gudaitis, J. Baldauskas, P. Dundulienė), su naujais metais (T. Narbutas, S. Daukantas, J. Vabalas-Gudaitis, P. Dundulienė, N. Vėlius); su naujų metų kūriniu (N. Vėlius, N. Laurinkienė); su Romos rudens šventėmis (J. Baldauskas); su javų sūkiojimo vaisėmis (T. Narbutas); Kūčios laikomos dviejų žemdirbio veiklos laikotarpių sandūra (A. Vyšniauskaitė); augmenijos dievo gimimo švente (P. Dundulienė); siejama su mirusiųjų paminėjimu (J. Vabalas-Gudaitis, A. J. Greimas, N. Vėlius).

Daugumos tyrinėjimų pagrindinis trūkumas - kad, kalbėdami apie ankstesnius, ypač mitologinius, laikus, nesukonkretina aptariamą šventės vyksmo laiką ("prosenovė", "žila senovė" ir pan.), net nekreipia dėmesio į tas galimybes, kurias suteikia pavadinimų ir konkrečios Kalėdų šventės datos atsiradimas; neargumentuojant iki-krikščioniškame laikotarpyje ieškoma konkretaus (netgi tuo pačiu pavadinimu) mūsų laikų Kūčių-Kalėdų analogo.

Visai mažai tyrinėtojų dėmesio tekreipta į patį šventės vyksmą, isterinę jo raidą, ką šio darbo autorius ir laiko svarbiausiu sa-

tikalu. Autorius kaip neginčijamas tiesias priima ankstesnių tyrinėtojų išaiškintą Kūčių bei Kalėdų pavadinimų kilmę, agapių, iki - krikščioniškų papročių ir krikščionybės įtaką šiai šventei formuoti, tikėjimą mirusių dalyvavimu šventėje, jų galia žemės derlumui padidinti.

Tyrinédamas Kūčių ir Kalėdų švenčių vyksmą, autorius naudojosi jau spausdoje paskelbta ir rankraštine medžiaga. Pirmieji spausdinti aprašai yra iš XIX a. vidurio - tai M.Valančiaus "Palengos Juzė" ir M.Katkaus prisiminimai. Dar 1838 m. J.Osipovskas paskelbė keletą kalėdinių suvalkietiškų staltiesių spėjimo būdų (106). Žinių apie XIX a. Kūčių vakarą paliko M.Ākelaitis, J.Devainienė-Silvestraitienė (paskelbta M.Devainio-Silvestraičio tautosakos rinkinyje "Paskos, sėkmės, oracijjos") ir P.Višinskis.

Prisiminimų knygoje "Belanos gadynė" (išleista 1931) M.Katkus aprašo savo gimtosios Krakių apylinkės Kūčių papročius: ruošą, maldas, vakarienę, dalinimąsi kalėdaičiais (65, 213-223).

M.Valančius 1866 m. parašytame didaktiniame veikalėlyje "Palengos Juzė" pavaizdavo Kūčias Šaukėnų parapijoje. Nors knygos pratermėje jis teigė: "Vardai miestelių ir ūlyčių, arba sodų, toj knygelėj priminavoti, taipogi vardai ir pavardės žmonių nėra išmisltyti per raštinką, bet tikri", tačiau taip ir lieka nesišku, ar sprąšytas šventės vyksmas irgi atitinka minimų vietovių papročius. Tačiau nėra abejonės, kad tai žemaičių Kūčios. M.Valančius pagal krikščionišką tradiciją Kūčias laiko Kalėdų prieššvenčiu ir nurodo, kad valgoma ant šienų ir drobule uždengto stalo, kad dėkojama Dievui už leidimą sulaukti šių Kūčių bei viliamasi sulaukti kitų, dalinamasi kalėdaičiu. M.Valančiaus aprašytoji Kūčių vakarienė nuo eilinės tesiskiria šienų dengtu stalu, kalėdaičiais ir "saldžia sriube" - miešimu. Kalėdinių pusryčių valgiu jis laiko šiupinį su kiaulės uodega. Mini ir antros dienos vakarą per sodybas keliaujančius, šventas giesmes giedančius, sėkmės linkinčius blukvilkius - kaimynų vyrus (138, 635-638).

M.Ākelaitis "Dvasinėje lietuvių charakteristikoje" aprašė prisimosi prieš šventes paprotį (68, 139-144). Kūčių dienos elgseną, įsitikinimus, burtus šimkaičių apyl., paminédama kai kuriuos Kūčių vakarienės valgius, 1887 m. užrašė J.Devainienė-Silvestraitienė (107, 273-279). Medžiagos apie kalėdinius Rytprūsių lietuvių papročius paskelbė A.Becenbergeris (11), K.Kapeleris (63) ir S.Dembovskis (33). Keliolika kalėdinių-naujametinių burtų 1896-1897 m. užrašė ir į "Antropologinę žemaičių charakteristiką"

įtraukė P.Višinskis (140).

Mūsų šimtmečio pradžioje apie kalėdinius papročius, be Vaižganto, (137) yra rašę dar A.Janulis (183), Šatrijos Ragana (129), Žemaitė (154). Vertingos medžiagos teikia K.Širvydienės straipsnis "Kalėdos Lietuvoj dar stambeldijos laikuose", paskelbtas 1920m. "Moterų dirvoje" (131).

Domėjimasis Kūčių-Kalėdų papročiais, daugiausia valgiais ir burtais, ypač ima augti trečio dešimtmečio pradžioje. Ketvirtame dešimtmetyje, greta J.Balio (4-8), dalykiškumu išsiskiria etnografo A.Mažiulio straipsnis apie jo gimtųjų Ssrtų ežero apylinkių papročius (96). Daug medžiagos paskelbė E.Buračas (20-23), tačiau dalis jo straipsnių kelis abejonių, kadangi vietovės nenurodomos, medžiaga kartojaasi. Labai detalių Kaltinėnų apyl. kalėdinių papročių aprašą straipsnyje "Nuo advento iki Trijų Karalių" 1942 m. "Gimtajame krašte" paskelbė J.Ruzgytė (113). Apie kalėdinius papročius tuomet rašė M.Čilvinaitė (28), J.Mickevičius (100), o vėliau bendro pobūdžio etnografiniuose darbuose E.Dulaitienė (Glemžaitė) (37), V.Statkevičius (127), J.Šliavas (132-133) ir kt.

Naudotasi ir itin gausia pastarojo meto periodinėje spaudoje paskelbta medžiaga (J.Almanienės, S.Ankevičiaus, M.Čilvinaitės, L.Grudzinsko, A.Kačerauskienės, A.Kazlauskienės, A.Makauskaitės, B.Navicko, J.Rybinskio, A.Striužo, A.Vilko (žr. bibliografiją 75, 301-314). Rašant leidinį "Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos" iš viso susipažinta su maždaug 2 tūkstančiais straipsnių ir straipsnelių.

Apskritai papročiais, o ypač susijusiais su katalikiškomis šventėmis, tarybiniu laikotarpiu mažai tesidomėta. Penktame-šeštame dešimtmečiuose Kūčių-Kalėdų vyksmo fragmentų užrašė A.Vyšniauskaitė (ES 3,44,54,62), savo ar kitų žmonių prisiminimuose vyresnės kartos kraštotyrininkai. Medžiaga saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos skyriaus rankraštyne, Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriuje, Vilniaus universiteto Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Ypač vertingi F.Virako ir P.Juo-zpavičiaus užrašymai apie Kūčių-Kalėdų šventes XIX a. pabaigoje Sėdėžiaus ir Vėžionių apylinkėse (ES 118,892).

Papročiai, ypač pastaruosiu dešimtmečiu, buvo aprašinėjami ir per ekspedicijas. Nuo 1956 m. pavieniais atvejais praktikos darbų metu Kalėdų šventėmis domėjosi Vilniaus universitete studentai istorikai. Užrašymai fragmentiški, daugiau dėmesio kreipta į vedybinius burtus ir valgius. Devintame dešimtmetyje šešetas Kūčių-Kalėdų temtikos klausimų jau buvo įtraukta į bendrąją praktikos darbų anketą

(ką valgė per Kalėdas, ar palikdavo nenukraustytą stalą ir kodėl, ar per Kalėdas eidavo persirengėliai, kiek dienų šventė Kalėdos, kaip vedinosi laikas nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, ar buvo žinomi šventiniai vakarai (VU RS F 81). Nuosekliau medžiaga buvo rinkta Adučiškio ir Tverėčius apylinkėse. Itin rūpestingai, nors ir bendroje anketose, nuo 1985 m. medžiagą užrašinėjo Vilniaus "Ramuvos" kraštotyriminkų klubo ekspedicijų dalyviai (VU RS F 169). Tačiau sistemingai medžiaga nebuvo renkama.

Pagrindinis šaltinis papročių tyrimui rašant "Lietuviškas Kūčias ir Kalėdas" buvo autorius sukaupta medžiaga: 1969-1972 m. ji buvo renkama kaimuose, įsikūrusiuose Kazlų Rūdos miškų masyve, kuris yra Prienų, Marijampolės, Šakių ir Kauno rajonų sandūroje.

1988 m. Lietuvos gyventojai buvo paraginti užrašyti senų žmonių prisiminimus apie Kūčias. Šiam reikalui autorius sudarė 49 klausimų anketą - siekta gauti žinių apie šventės ypatumus ir prasmę, ruošimaisi Kūčių vakarienei, jos eigą, valgius, gyvųjų ryšį su mirusiais, užsiėmimus po vakarienės (gyvulių, bičių, vaismedžių lankymą, Kūčių vakaro pasakojimus bei ateities spėjimus). Dalis klausimų skirta žmonių veiklai ir papročiams nuo Kalėdų iki Trijų Karalių išsiaiškinti. Anketa buvo išsiuntinėta visoms Lietuvos parapijoms, rajonų kultūros skyriams, rajoninių laikraščių redakcijoms (ją buvo paskelbę 11 rajonų laikraščiai). Atsekymus atsiuntė 40-ies kaimiškųjų parapijų kunigai, atskiri žmonės. Susipažinus su gautais atsekymais, iškilo naujų klausimų, todėl papildomai sudaryta antra - 29 klausimų anketa, skirta, visų pirma, atskirų šventės fragmentų istorikumui, prasmei ir išplitimui nustatyti (apie kalėdinius turgus, javų lankymą, vakaro svečius, vietos šeimos mirusiams ir negalėjusiems sugrįžti prie šventinio stalo paruošimą, javų pėdą, kalėdačių su rūte pasirodymą). Todėl su dalimi informatorių papildomai susirašinėta. Iš kur medžiagos nebuvo gauta, žinias vėliau rinko pats autorius - buvo stengiamasi, kad kiekvienai apylinkai arba parapijai tektų bent po vieną aprašą. Tad geografiniu požiūriu sukaupta medžiaga vienodu tankiu apima visą Lietuvą.

1992-1993 m. autorius medžiagą rinko už dabartinių administracinių Lietuvos ribų esančiose etninėse Lietuvos žemėse - Lenkijoje (Punsko-Seinų krašte), Baltarusijoje (Varenavo raj.; Lazūnų apyl., Yvijos raj.; Gervėčių apyl., Ašmenos raj.; Starčiūnų apyl., Pastovių raj.; Apso apyl., Brėslaujos raj., o taip Gardino ir Djatlovo (Zietelos) raj.), Latvijoje (Aknystos, Garsenės ir Medumo apyl.) Vieningos lietuvių kultūros dalimi autorius laiko ir rytų

Lietuvos papročius, kur, kaip matyti iš Rusijos generolinio štabo karininkų 1861 m. sudaryto kalbų žemėlapis, XIX a. viduryje dar buvo kalbama lietuviškai (167).

Medžiaga kaupta tik iš betarpiškai šventės tradiciją tęsiančių asmenų. Iš viso naudotas 600 žmonių pagal anketą pateikta informacija (280 apklausė autorius). Informatoriai pagal amžių: XIX a. gimusių 30, 1901-1905 m. gimusių - 36, 1906-1910 m. - 85, 1911-1920 m. - 149, 1921-1930 m. - 212, 1931-1940 m. - 66, po 1940 m. - 22. Kadangi po vienu stogu gyvena dvi trys kartos, nemaža dalis informatorių pateikę žinių ne tik iš savo vaikystės laikų, bet ir tai, ką girdėję iš tėvų bei senelių.

Apie 95% autoriaus anketiniu būdu surinktos medžiagos sunaudota knygoje "Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos". Naudodamas savo surinktą medžiagą autorius tenarodo apylinkę ir laikotarpį (dešimtmetį), ir tik prie labai retų žinių - dar ir duomenis apie informatorių.

Kaip matyti iš ataskymų į anketą, daug kaimiečių šeimų senųjų tradicijų laikosi ir šiandien, tačiau santykis su jomis jau kitoks. Mūsų šimtmečio 8-9 dešimt. katalikiškoms Kūčioms buvo būdingas tikėjimas tik evangeline šventės esme, Kristaus, tikrosios Pasaulio šviesos, žmonijos išganymojo atėjimo laukimu.

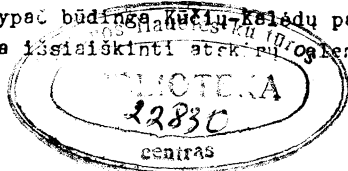
Tačiau Kūčios apipintos apeigomis ir veiksmais iš įvairių epochų ir metų, nors daugelis tik automatiškai kartojami. D.Sauka yra pastebėjęs: "Kaimė iki pat neujausių laikų vyko sudėtinga religinė sinkretizacija, buvo derinama pradinės senojo tikėjimo kategorijos su valstiečių pritaikytu, suprastintu krikščionybės variantu. Kaimė plitusios krikščioniškos legendos, tikėjimo simboliai, apeigos - kupini seno tarinio" (119, 8-9). Tačiau praėjusio šimtmečio pabaigoje jau nebebuvo tikinčių, kad Kalėdų vidurnaktį sąsė vanduo, kalba gyvuliai - tai laikyta tik smagia priemone vaikams erzinti. Merginos buvo patiklesnės tik vedybų spėjimams, ypač tos, kurioms "burtai išsipildė". Dažniau, dar mūsų šimtmečio pradžioje, tikėta, jog ant Kūčių stalo surastos sėklos ir ištrauktų stagarėlių ilgis rodo būsimą žemdirbystės sėkmę. Gyvybingiausias, rytų Lietuvoje iki mūsų dienų išlikęs įsitikinimas, kad vaismedžius apibarstant žirniais, aprišant šiaudais ar purtant galima pažadinti jų vaisingumą, kas dar ir dabar daroma (Švenčionių raj.) Dar trečiame mūsų šimtmečio dešimtmetyje tai vienas, tai kitas tikėjo, ypač vakarų Lietuvoje, kad blogavaliai Kūčių dieną gali atinti karvių pieną, plačiel tikėta, kad pirmojo žmogaus atsilan-

kymės Kūčių dieną gali lemti avių ir karvių priešuglio lytį, kad dirbant tam tikrus darbus galima pakenkti gyvulių sveikatai, tikėta, kad Kūčių naktį pažadintos bitės geriau spiečias. Iki mūsų šimtmečio vidurio tikėta Kūčių-Kalėdų orų atliepimą kitų metų laikų orams.

Tyrinėjant Kūčių-Kalėdų papročius, naudotasi lyginamosios kalbotyros bei Vienos kultūrinės istorinės etnologijos mokyklos tyrimo metodų teikiamomis galimybėmis. Analogiškai dėsningumai, kad "kiekvienos kalbos sistemoje esama reiškinų, atspindinčių įvairius jos istorijos etapus", kad "nauji elementai visuomet atsiranda iš kalboje jau esamų", veikia ir papročiuose (plg. Z.Zinkevičių, 152, I, 24 ir D.Sauką, 119, 8-9). Juos tyrinėjant priimtinės ir vedinamosios vidinės rekonstrukcijos metodas, kai "Iš turimų kilmės požįrių tapačių reiškinų išskiriami tokie, kurie nėra sąlygojami dabartinės sistemos, bet atspindi senesnę būklę" (Z.Zinkevičius, 152, I, 23-24).

Kultūrinės istorinės etnologijos tikslas buvo remiantis ištirtų ir tiriamų kultūrų medžiaga rekonstruoti senąją žmonijos kultūrą. Tai atliekama pagal kokybinius ir kiekybinius kriterijus nustatant kultūrinius kompleksus ir jų tarpusavio sąveiką. Kokybinio kriterijaus pagalba iš požymių, kertais entreeilių, nustatoma kultūrinių elementų sąsajos, o sutampant jų keletui, išsiaiškinami kultūriniai arealai, t.y. plotai su bendrais kultūros elementais. Arealai istoriškai dinamiški - jie plečiasi, išsina už savo protėvynės ribų tautoms kilnojančiais ar vieni iš kitos kultūrinius elementus skolinantis. Pagal tai nustatoma ir geografiškai viena nuo kitos stokių kultūrų glimynystė, o istoriškai patikrinus ir atskyrus vėlesnius kultūros sluoksnius, atskleidžiami senieji (121, 213-243; 125, 341-343).

Panešūs dėsningumai veikia ir papročių bei jų sudedamųjų dalių speigų - sferoje. Papročiai, apimdami ankstesnėse epochose susiformavusias ir įgijusias kitą paskirtį speigas bei jų elementus, nuolat atsinešdami vėlesnių kartų patirtimi, žodžiais ir veiksmais įtvirtina visuomenės idėjas. Dalis jų elementų, nors ir būdami skirtingos prigimties, psanikiomis aplinkybėmis gali susilieti ir, vienas kito nesuniliuodami, perduodami pastovias etines ir idėjines vertybes, keliauti per šimtmečius ir patys tapti speigomis. Tokis įvairioms epochoms atstovaujančių kultūrinių ir idėjinių elementų sandūra ypač būdinga Kūčių-Kalėdų papročiams. Juos suskaidžius ir galima išsiaiškinti atskirų elementų ankstesnę paskirtį,

jų kilmės chronologiškumą, liaudiškąją sampratą. Šiame darbe tai daroma žinant, kad:

- kiekviena tauta turi savą daugiau ar mažiau į bendrąsias kultūras integruotą fondą apeigų ir simbolių, atsiradusių skirtingose chronologinėse gelmėse;

- kalbos istorija padeda nušviesti seniausiąją tautos istorijos laikotarpį: tyrinėjamų objektų formavimosi pradžią padeda nustatyti jų pavadinimų kilmė.

Pagrindinė priežastis katalikiškų Kūčių papročiams susiformuoti buvo pastovios Kalėdų švenčių datos nustatymas.

Nacionalinį papročių savitumą veikia konfesijos.

Buities pažangos (namų su dūmtraukiais, sodų, gėlių darželių, linų, kviečių, grikių, bulvių, cukraus ir kt. atsiradimas) faktorių išsiaiškinimas gali padėti nustatyti ir atskirus Kūčių papročių raidos momentus.

Žinant istorinius kultūrų ryšius, jų elementų ir derinių paplitimą, dėl kurių poveikio atsirado aritiniai ypatumai, galima nustatyti etninius arealus.

Liaudies kultūra turi tą ypatybę, kad kai kurie jos elementai vienu metu gali būti skirtinguose papročių kompleksuose, teikdami galimybę lyginamuoju būdu statatyti ankstesnio meto papročius.

Kadangi Kūčios tiriamos tik kaip sakralinis kultūros reiškinys, todėl iš dalies atsiribojama nuo mito sąsajų su šios dienos papročiais paieškų. Darbą sunkino vieningoje ir ikirikščioniškojos lietuvių religijos modelio bei žinių apie Lietuvos krikšto meto liturgiją stoka, ypač - kaip tuo metu ji buvo derinama prie vietos papročių. Lengvino tyrimą ta aplinkybė, kad Lietuvoje krikščioniškojos bendruomenės yra ne vienos konfesijos; įvairiais istoriniais tarpsniais, ypač reformacijos metu, jos skirtingai priėmė ar atmetė senuosius papročius bei kūrė naujus. Bendant nustatyti lietuviškąją Kūčių savitumą, palyginimui pasitelkiami ir kaimyninių kraštų papročiai. Atkuriant Kūčių vyksmą, remiamasi liaudiškąja apeigų pragmės interpretacija.

KONFESINĖS IR TAUTINĖS YPATYBĖS

Prieš bandant išsisiškinti Kūčių papročių tautines ypatybes, tenka nustatyti, kas juose krikščioniškos, o kas der ikrikščioniškos kilmės. Išsisiškinus krikščioniškųjų papročių elementus, atsiskleidžia senesnieji kultūriniai sluoksniai.

Kūčios, arba Kalėdų vigilijs, apima fizinio ir dvasinio apsilvymo sąveikų ciklą; jį sudaro pasainkės, pasiruošimas šventei, staltiesis Žaidybinis lėvimas bei spėjimas.

Krikščioniškajai kalėdinį Kūčių papročių daliai atstovauja tai, kas susiję su evangeliniais Kristaus gimimą liečiančiais įvaizdžiais (Lk. 2,1-14). Vykimo pagrindas – tai Kristaus atėjimo laukimo ir jo gimimo motyvas: edžias simbolizuojantis šienas ant Kūčių vakarienės stalo, nekaltumo simbolis – balta lininė staltiesė, paguldytas kryžius (Kristus der aenukryžiuotas), kalėdaičiai su kūdikėlio Jėzeus vaizdiniais, maldos, legendų apie kūdikėlį Jėzų lankančius piemenėlius pasakojimai, atsiprašymas už blogus darbus (namų išpažintis), pirmoji žvaigždė, kaip ženklas vakarienės pradžiai (plg. žvaigždę, rodžiusią piemenims kelią į Betliejų), išskirtinis dėmesys svims ir karvėms, t.y. gyvuliams, kurie buvo Betliejaus tvartelyje, gyvulių kalbos ir vandens stebuklai simboliniu Kristaus gimimo metu. O Vakarų Baltarusijoje lietuviams gerai žinomas drobų durų ir kiemo vartelių užrašijimas vidurnaktį – taip daroma, nes ir Trys Karaliai užrišę, kad vaikelis nesusaltų (ši aiškinimą autorius užrašė 1994 m. Varanovo raj., Nočios apyl., Bieľiūnų k. iš R.Žukienės, g. 1929m.).

Čia darniai įsilieja ir gelutinis Kristaus gimimo tikslas – velykinio pasiruošimo pasaulio atpirkimui motyvas; tai bendras Paskutinę vakarienę simbolizuojantis stales – dvylika putiekėlių dvyliakai Kristaus mokinių, kartais būna ir tryliktas – Kristui; dalinimasis paplotėliu ir valgiais – duonos ir vyno dalinimo apaštalsams aluzija (stačiatikių cerkvėse Kalėdų išvakarėse iškilmingai pašventinama ir išdelinama tikintiesiems kviečiai ir vynu (177,182): žuvų valgymas per Kūčių vakarienę. Ir krikštasiuolę pietų Lietuvoje bei vakarų Baltarusijoje vadina "pakūčiu"; kaip aiškina Varanovo raj., Rodūnės apyl., – nuo to, kad šiame kampe kabanti "Kūčias", tai yra Paskutinę vakarienę vaizduojantis paveikslas (aiškinimas užrašytas autorius 1969 m. Plikių k. iš S.Gruzdžio, g. 1898 m.).

Kūčių vakarienėje įžiūrima sąveikų (gr. "meilės puotė") – bendro pirmųjų krikščionių katekumėnų valgio paskutinei Kristaus vaka-

rienei atminti, krikščioniškai meilei vergšems pareikšti - liekana. Pradžioje agapės buvo susietos su Eucharistija ir valgomos rytą, o II a. - vakarsis, kada krikščionys, persinešę palaimintos duonos, bendrai sėdavo prie stalo pasistiprinti. Menoma, kad ši pirmųjų amžių liekana drauge su krikščionybe yra atėjusi į Lenkiją, o iš ten į Lietuvą (88, XIII, 270). S.Yla daro prielaidą, jog kūčiukai - Eucharistijos atgarsis (55, 15).

Sujungus į vieną visumą Paskutinės vakarienės ir agapių simbolius, kurie artimai siejasi su pagrindiniu Kristaus atėjimo į žemę tikslu - atpirkti žmoniją - išryškėja išsudiškoji mišrių sukos interpretacija, ką S.Yla taip apibendrina: "Mūsų Kūčios yra vienintelė iškilmė, sujungianti paskutinės vakarienės stalą ir Betliejus edžias" (55, 6).

Greta to, gruodžio 24-oji - pirmųjų žmonių, Adomo ir Ievos, vardo diena. Ji ženkliau prisiminta tik Lietuvoje, ypač Žemaitijoje ir Suvalkijoje, M.Valančiui XIX a. viduryje čia išpopuliarinus žemdirbio pasaulėvaizdžiui artiną giesmę "Eik, Adomai, jau iš rojus". Tai papildė pirmųjų žmonių nuopuolį primenančio obuolio ir pirmųjų žmonių ašaras - žirnių simbolinis valgymas.

Tačiau istoriškai įsigilinę į atskirų Kūčių veiksmų ir simbolių prasmę, matysime, kad dalis jų nieko bendro su krikščionybe neturi - tai apsiprausimas, pėdo užstatelėjė statymas, bėgimas apie trobą, bičių lenkymas, mirusiųjų vaišinimas, stalties būrimai, orų ir derliaus spėjimai. Matyt, kitą prasmę praeityje turėjo žirniai (maginė gausos priemonė), aguonos (apsisaugojimo nuo blogio priemonė), alaus dėjimas tarp valgių, valgių skaičius prasmė ir kt.

Krikščioniškoji kultūra taip pat nevienalytė. Papročius Lietuvoje skirtingai veikia katalikybė - pagrindinė nacionalinė religija, reformacija, pavieniai stačiatikybės pasireiškimai. Domėtasi Biržų krašto evangelikų reformatų, Aknystos-Garsenės Latvijoje, Tauragės raj. bei buvusios Stalupėnų apskrities (dabar Kaliningrado sritis) liuteronų ir Zietelos apyl. stačiatikių Kūčių papročiais.

Evangelikų reformatų bežnyčiose nebūna katalikams būtinų kryžių, įprastų kalėdinių prakartėlių. Katalikai prieš Kalėdas bažnyčiose meldavosi visą naktį, reformatai dalyvaudavo pamaldose anksčiau Kūčių dienos vakarą ir vėliai Kalėdų rytą.

Evangelikų reformatų šeimose paminėjama: mūsų šimtmečio pirmaisiais dešimtmečiais Kūčių dieną čia pusryčių visi nevalgydavo, sėdėsi net iki vakaro nieko negerdavo ir nevalgydavo. Kai kas, ypač vėlesniais laikais, paminėdavo tik iki pietų. Tėd dažnoje šeimose vakarienė galėjo būti ir nepaminėtinė. Kūčių vakarienės valgymo

laikas reformatams nebuvo svarbu. Stalą dalis evangelikų reformatų, kaip ir katalikai, dengdavo šienu (katalikybės įtakoje). Suklauspus ar stovint šeimininkės kalbėdavo maldą ar poterius (reformatai nesilėgnoje). Kadangi čia nėra kalėdaičių, vienoje šeimoje vakariene pradėdavo avižiniu kisieliu, kitur – ariuba, silkę ar kūčiukais su aguonpieniu. Tolesnės kokios nors valgių sekos nebėbuvo paisyta, nebuvo svarbu ir valgių skaičius; vakariene užbaigėdavo saldžiais patiekalais. Valgydavo silkę, žirnius, pupas, grybus; atskirai kviečių nevalgydavo. Papilio apyl. dar virtas šiupinys iš įvairių grūdų (kviečių, žirnių, pupų ir kt.), o Geidžiūnų apyl. iš kviečių ir žirnių troškino šustinį. (Tuo tarpu biržiečiai reformatai nevalgydavo kūčiukų, aguoninio pyrago) Buvo šeimų, kuriose tenkindavosi tik įprastine vakariene. Per Kūčių vakariene prie stalo vyravo rimtis, būdavo prisimenami šeimos mirusieji. Niekia ir reformatai biržiečiai stalą nukraustydavo, palikdavo tik trupinius – juos rytą su šieno pabiroimis nešdavo paukščiams. Iš pabirų kiti sprendė, kas geriau auga steinančiais metais, juo labiau iš to, kokio javo grūdą gaidys pirma pestvers. Dažnoje šeimoje, kaip ir katalikų, vaikams buvo pasakojama, kad nekčia vanduo tampa seldus, kad prakalba gyvuliais. Sakydavo – kokie būna orai Kūčių dieną, tokie bus ir per Jonines. Ir tarp reformatų buvo mėgstama spėti ateitį, ypač merginoms vedybas. Ateities spėjimai tokie pat kaip katalikų.

Garsenės apyl. lietuviai liuteronai, kaip ir latviai, pasnioko nesilaikė, išskyrus atvejus, kai ruošėdavosi priimti komuniją (XIX a. pab. senieji pasniokavo). Kūčių vakarui dar mūsų šimtmečio pirmoje pusėje virėdavo grucės, pupų, žirnių mišinį, viršun uždėdavo pusę kiaulės galvos su knysle arba vien knyslę, dar ausį ar koją. Kai neturėdavo žirnių, kiaulės galvą troškindavo krosnyje su kopūstais; bulves virė atskirai. Kiti kiaulės galvą ruošė Kalėdoms ar Naujiesiems metams. (Stalo šienu liuteronai nedengė). Merginos, kaip ir katalikų šeimoje, Kūčių vakare iš įvairių ženklų mėgo spėti ateitį.

Kūčių vakaras Tauragės krašto liuteronams maža tesiskyrė nuo kitų vakarų. Kalėdoms čia kepė vėdarus, kugelį su kiauliena, bandeles su aguonomis. Tik Batakių apyl. buvo laikomasi bendresnių su kaimynystėje gyvenančiais katalikais papročių: Kūčioms stalą dengdavo šienu, virė avižinį kisielį, žirnius. Vaikams pasakodavo, kad vidurnaktį sąla vanduo, prakalba gyvuliais. Ateitį batakiškiai spėdavo prieš Naujuosius metus.

Kitokie Stalupėnų krašto lietuvių liuteronų Kūčių papročiai. XIX a. ir mūsų šimtmečio pradžios autoriai rašė, kad per Kūčias valgydavo kisielių, virtus ir medumi pagardintus grūdus, žirnius, pupas, ir tą valgį vadino "kūčiomis". Šiam vakarui pasidarydavo alaus (63, 386). Šio šimtmečio pradžioje Jurgis Benaitis gimtajame Paskelvių k. prie Rambyno iš motinos užrašė tokią Kūčių veizdinį: "Kalėdų vakare – tai kočių vakars vadinams, vakarienei ypatingas valgis: raiši žirniai su mėsos padažu. Visas virts valgis turėjo būt suvalgytas, virta buvo kas buvo, jei kas liko, tai bėda gospadinei – vislab išdrėbtydavo, rykai turėjo tušti būt, jei stalą prastodavo. Liekanas išdrėbtydavo iš rykų sakydami: "Mielos kočės, kuom turiu, tuom drebiu". Todėl gospadinės vis raišius žirnius virdavo, kadangi tuos lengvai surinkti galėjo. (Ženklyta buvo bene pradžia žiemos, kalėjimas žemės bei vaisių?). Gospadinė turėjo išmokyti tiek virti, kiek šeimyna tesuvalgo" (4, 36).

Rytprūsių lietuviai gal net labiau negu kitų Lietuvos vietų gyventojai privengė raganų. Viena pagrindinių priemonių gintis nuo jų buvę žirniai. K. Kapeleris rašė: "Kūčios vakare senieji žirnių nušutino ir tą vandenį ant šiaudų kūlio perpylė, paskui jie ėjo į sodą ir su tais šiaudais medžius apraiščiavo, kad ant kitomet daugias obuolių ir grūšių užderėtų ir kad raganos nusteitų iškadą padaryt" (63, 386). Ši naktis laikyta ypach pavojinga gyvuliams, juos esą galima apreganauti. Apsisaugojimui į visas kertes kryžiškai berdavo žirnius. Kitur šeimininkas iki 12 val. nakties su tarnais saugodavo, kad kas svetimas ko nors nepaimtų. Duris visas užrakindavo, o kad dvasios neprasisakverbtų pro raktą skylutę, būdavo užrašomi kryžiai. Virš tvarto durų kabėjo šiaudų gryžtė ir saugojo, kad jų nedarinėtų (33, 506). Vidunaktį prakalbą gyvuliai, bet kas jų kalbą išgirs, gali tapti hebyliu.

Stačiatikių Kūčios panašios į katalikų, tik švenčiamos pagal kitą kalendorių. (Stačiatikiai neturi kalėdaičių. Nevalgoms žirniai nei kviečiai). Žiemos apyl. stačiatikiai gruodžio 24 d. eidavo Kūčių vakarienės valgyti pas kaimynystėje gyvenančius katalikus, o per stačiatikių Kūčias pas juos ateidavo katalikai.

Nors didžiulės Kūčių papročių bendri katalikiškai tautos daugumai, bet tarp atskirų etnografinių sričių yra ir skirtumų. Ryškiausi jie valgiuose. Suvalkiečių būdingi Kūčių vakarienės valgiai – obuoliai, žirniai, pupos; mūsų šimtmeetyje čia nežinota kanapių, reta kurioje šeimoje valgo kviečius. Verdant avižinį kisielių, kad geriau stingtų, vaikams juokais siūsdavo bėgti besius apie namus.

Suvalkijos (pietų Lietuvos) ir Baltarusijos (Astravo, Varenavo raj.) dzūkai išsiskyrė sriubomis Kūčių vakarienei, įvairiais grybų ir grikių patiekalais, plokštinais "lamancais", "macais", stambių miežinių kruopų ("grucės") koše. Dar pirmaisiais mūsų šimtmečio dešimtmečiais prieš vakarienę Dzūkuose nešdavo apie trobą Kūčių valgius.

Aukštaičių ir vakarų dzūkų Kūčių stalui būdinga virti kviečiai, grūdų mišinys, "saldė", "žustinis; čis ant valgių užtrupina kalėdaičių; Švenčionių ir Brėslaujos krašte tėvas šeima epibarstydavo grūdais. Vilniaus ir Šalčininkų raj. lygiagrečiai su kūčiukais valgė riestainėlius; būdingas patiekalas - virtinukai su aguonų įdaru.

Žemaičiams būdinga kenspių ir ant žarijų keptų silkių ("ariubaly-nė") patiekalai, "žiūrė".

Žemaičiai ir suvalkiečiai praėjusiam šimtetyje ir mūsų šimtmečio pirmojoje pusėje mėgo Kūčių dieną giedoti "Eik, Adomai, jau iš rojus".

Dalis Akmenės, Plungės, Skuodo raj. žemaičių, kaip rodo naujai sukaupta medžiaga, jau mūsų šimtmečio pradžioje Kūčių neberuošdavo. Tai patvirtina Vaižganto pastebėjimą 1907 m. "Viltyje" paskelbtame straipsnyje apie Kūčias, kuriame rašoma: "Gailios žemaičių, kad jie nežino, kas tai yra Kūčios, arba bendroji vakarienė prieš-pat Kalėdas" (137, gruodžio 23). (Vaižgantas 1895-1901 m. dirbo Mosėdyje ir Kuliuose.)

Skirtumų pastebėta tarp viensėdžių ir gatvinių kaimų gyventojų. Viensėdžių gyventojai užderesni, rets, kuris Kūčių dieną pas kaimyną teneis; tuo tarpu gatvinių kaimų gyventojai ne tokie santūrūs, pasitaiko, kad jaunimas burtams "vagis" kaimyno malkes ar aušitelę vienoje troboje kitai buris. Gatvinių kaimų gyventojai, pėstieji, dažniau į bažnyčias eina susibūrę grupelėmis.

Pastebėta, kad Kūčių vakarą rytų ir pietų Lietuvos gyventojai meldžiasi daugiau negu vakariečiai.

Sulyginus esmines Kūčių papročių ypatybes skirtingose konfesijs bei etnografinėse srityse, priartėjama prie tautinio savitumo išryškavimo. Tai galima padaryti apžvelgus svarbesnius Kūčių vykamomomentus Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse - Lenkijoje, Baltarusijoje, Vokietijoje, Latvijoje bei Ukrainoje (kaip pirmiausia priėmusioje Rytų krikštą bei įėjusioje į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį): tai Kūčių ir Kalėdų švenčių pavadinimų kilmė, žmonių visuomeniškumas, ugnies vieta Kūčių papročiuose, stalo apiln-

kos paruošimas, svarbiausi valgiai, vakarienės pradžia, vakarienės speigų ryšys su šeimos mirusiais, namų ūkiu.

Kristaus gimimo dieną lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai vadina bendros kilmės žodžiu. Jis kilo iš žodžio Calendae, kuriuo senojoje Romoje buvo vadinama su tam tikromis išskilmėmis pažymima kiekvieno mėnesio pirma diena. Romėnai ypač iškilmingai pažymėdavo gruodžio 24-tą, t.y. pirmąją Naujųjų metų dieną, vadintą Festum Calendarum. Ilgainiui vardu Calendae, arba Kalenda, imta vadinti pirmoji Naujųjų metų diena, o kai kurie slavai taip vadinti ėmė Kristaus gimimo dieną (18.I,432; 45.I,208).

Žodį Kūčios lietuviai, kalbininko A.Salio nuomone, pažinę dar gerokai prieš krikštą. Laikoma, kad jis graikiškos kilmės (kukie - "pupos"). A.Salio ir A.Sabaliausko nuomone, šį žodį lietuviai galėjo iš slavų pasiskolinti apie XIII a., tai yra anksčiau negu kad Jogaila ir Vytautas įvedė krikščionybę, - kol rytų slavų tarmėje dar nebuvo išnykę vadinamieji pusbalsiai i,Ń; Lietuvos sudėtyje tada jau būta nemaža gudlišių žemių (118,281; 115,178).

Latviai taip pat šį vakarą (greta blukio vakaro) vadina kuokes, kuočas, kūkes. Tuo tarpu lenkai, su retomis išimtimis, Kalėdų išvakarės vadina gwiazda,wigilija, wilija, rusai - sočelnik.

Vadinasi, pagal šventės pavadinimus turime bendrą arealą su Baltarusija, Ukraina ir iš dalies su Latvija.

Tautinės saviraiškos rodiklis - žmonių nuotaika, jų tarpusavio ryšiai Kūčių dieną. Lenkijoje namai šią dieną stviri - nuo namo prie namo vaikščiojo šv. Mikalojus, šv. Juozapas su Dievo vaikais - vilkėjo jie išverstus kailinius, uždėjo didelėmis kailio ar popieriaus kapurėmis, juosėjo šisudų ryšiais. Silezijoje sodybas lenkė kaukėti, pasikabinę gyvulių verpelius, piemenys, jie grojo ragais ir lamzdeliais. Prieš Kūčių vakarienę "šyvi" vedžiodavo Vokietijoje (Schimmelreiter). Šią naktį ir Rytprūsiuose lietuvių vaikai su "šimelia" ir loku eidavo per sodybas (33,506;120,83).

Ypatingu gyvumu išsiskiria latviškos Kalėdų išvakarės. Čia visuose namuose buvo laukiama persirengėlių ("čigonų", "šokėjų"). Jie šokdavo su ilga store kadagio lazda arba eglutės drūtgaliu, o paskui rykšte perdavo tos sodybos gyventojus. Mitologas Manhardtas šiame pėriame įžvelgė vegetatyvinį vaisingumo ir sveikatos linkėjimą. Paprastai perdavo vaikus, jaunas merginas ir bernus - naują gyvybę. Sukrįžę namo persirengėliai rykštes pasidėdavo kaip "didžiulią šventenybę" - jomis prieteringi žmonės pėrė avis, kurios nemylė savo žariakų; moterys savo rykštėmis nuperdavo senus vyrus, kad

"įskaitų meilę" (142).

Tuo tarpu XIX a. antrosios pusės - XX a. katalikiškoje Lietuvoje Kūčių diena išsiskiria rimtimi ir susiklausymu. Tik V. Pietaris prisiiminuose mini vieną atvejį, kai XI^v a. pirmoje pusėje Suvalkijoje apie trobes, vakare rinkdami dovanas, eidavo kūšiautojai - kaip ir lėlauninkai, tik be dainų ir giesmių. Paprastai lietuviai šią dieną be tikro reikalo vienas pas kitą nebeidavo. Net su reikalu stėjęs, į trobą neidavo; į bendrą pirtį eidami vieni kitų laukdavo kieme. Išimtis - tik šventinei vakarienei kviečiami elgetos, neturtingi ar vieniši žmonės: buvo laikoma, jog tai neša nemus palaimą.

Elgsenos Kūčių dieną tarp įvairių tautų skirtumus atskleisti padeda ir ugnies panaudojimo ppročiai. Varmijos ir Mazovijos lenkai iškūrendavo krosnį vėlėms pasišildyti (164, 212). Naujos ugnies įdegimas, turįs maginę prasmę, buvo pirmas Kūčių dienos darbas Ukreinoje. Ją įskildavo prieš saulės tekėjimą skiltuvu ir titnagu, išleikytas 12 dienų gerajame kame po šventaisiais paveiklais. Šia ugnimi krosnyje uždegdavo dvylika dienų džiovintų dvyliks pliuskelių. Tai buvo ugnis Kūčių valgiame geminti (158, 63). Ugnies židinyje atnaujinimui nemaža reikšmės buvo teikiama ir XIX a. Vokietijoje. Degino ir pliuską, o nudėgulį ar anglis per Tris Karalius nunešdavo į pstalpą, kurioje laikomi grūdai, kad jų pelės nekapotų; susmulkintų anglių barstė ant pašelių, įberdavo į pašarą (164, 152). Paprotys deginti naujametinę trinką-kelmą dar XIX amžiuje buvo gerai žinomas Belkenų, Vakarų Europos ir Skandinavijos tautose (164, 336; 176, 595). Ypač gerai jis buvo išlaikęs Latvijoje. Trinką, latviškai blukį, tapydavo ketvirtadieniais pradedant Mertynu (nuo lapkričio mėn. 10 d.) iki gavenios pradžios. Pagal tai šio meto ketvirtadienius ir dvylikadienius, kartais ir Kūčių vakarus latvisi vadindavo "blukio vakarais". Nors XIX a. "blukio vakarai" buvo žinomi beveik visoje Latvijoje, tačiau trinką degindavo tik Kurše ir Vidžemėje. Šias speigas, jų tarpe Kalėdų išvakarių, mini nemaža šaltinių. Seniausias iš jų - įrašas Limbažių bažnyčios 1609 m. vizitacijos protokole. Ten rašoma: "Daugelis Kalėdų vakare dede į ugniekurus dideles, stores trinkas, o kas iš jų lieka, saugoja ir užkuris audros metu, esą taip nuvaroma šalin perkūnija". Kitą aprašymą paliko Kuršo hercogystės superintendantas Paulius Einhornas 1636 m., kur nurodoma, kad Kristaus nakties vakaras "vadīnamas ir Trinkos vakaru, nes jie tade smarkiai rėkdami valkioje trinką, o paskui ją sudegina, tuo rodydami as-

vo džiaugsmą" (87,10-11). Kiti šaltiniai mini "trinkos vėlines" šventus prieš pat Naujus metus, gruodžio pabaigoje. Papročių tyrinėtojas O.Liūksas nurodo, kad įvairiose apylinkėse "blukio vakaro" papročiai skirtingi. Anksčiau juos švęsavo jaujose, kai jose būdavo gyvenama, - patalpą išklodavo šiaudais ar šienu, jaujos krosnyje degindavo ažuolinę trinką, gerdavo alų ir valgydavo ragaišį (87,11).

Yra keletas teorijų "blukio vakaro" tradicijų kilmę ir prasmę aiškinti. Populiariausias - V.Mannhardto soliarinė, jos pagrindas yra saulėgrįžos, kaip saulės šventės, idėja. Žiemos ir vasaros saulėgrįžų laužai - tai saulės atvaizdai žemėje, padeda jai greičiau sugrįžti, žmonėms, gyvuliams, augalams užtikrinti taip reikalingą saulės šviesą ir šilumą. L.Adamovičius trinkos ridenime ir sudeginime išvelgia svarbų burtą, nulemiantį tolesnį saulės elgesį. Kiti tyrinėtojai manė, kad trinką veikant siekiama saulei palengvinti krypti į pavasario pusę (E.Vestermarkas, J.Mongas), sunaikinti visus blogus poveikius, keliančius grėsmę gyvybei, bei ryšį su protėvių kultu (142).

Trinkos deginimo papročio atgarsių randame ir lietuvių tyrinėtojų darbuose - T.Narbuto, S.Daukanto, J.Šliavo ir kt. Pagal S.Daukanto pateiktą versiją, kadaise senieji kuršiai ar žiemgaliai po kalėdinų vaišių vilko bluką per kiepus dainuodami:

Tabalai, tai, tai, tai,

Juđink, seni, kaulus,

up, up, up.

Sudaužk renkų delnus etc, etc.

Paskui tą bluką sudegindavo, "kaipo sunkų praejusįjį metą" (32,1, 548). Tuo tarpu M.Valančius rašo tik apie šaukėnų parapijoje antrosios Kalėdų dienos vakare vaikščiojusius vyrus, vadintus "blukvilkiškais", kurie sveikindavę su šventėmis keimynus.

Savo požiūrius į blukio vilkimo ir deginimo paprotį yra išdėstę A.J. Greimas, N.Vėlius, N.Laurinkienė.

1975 m. ieškodamas atsakymo, kodėl "bruko vilkimu" vadinamas kalėdinis ritualas, A.J. Greimas rašė, kad bent jau Daukanto ir Valančiaus laikais jokių pliauskų niekas nebevelkė, galima tik daryti prielaidą, jog tik ankstesnėje praeityje tai galėjo turėti "ziemišginę" prasmę (50,334).

Nieko nevelkė ir 1818 m. J.Pabrėžos pamoksle apibudinti salentiškiai "blukvilkišai". J.Pabrėžos nuomone, tai "velnio sugundytie-

ji", seni ir jauni, net vaikai, vyrai ir moterys, susibūrę į "blukvilkių" būrį, įvairiai apsikabinę drebužius, pirmą Kalėdų vakarą, mušdami tabelus, giedodami "Bernelius", pokštaudami, net nederaimai (daužydami butelius, stiklines, langus, primesdami į šalines įvairių dalykų), dainavo, šoko, gerė ištisą naktį eidami per kaimynus, nepsadorias istorijas pasakojo (VU RS Fl-D, p.465-466).

Tik Žiemgalos tyrinėtojos J.Šliavas, aprašydama trinkos vilkimo paprotį Žiemgalos kaimuose (laikotarpio nenurodo) teigė, kad kūčių vakare tempdavo trinką per kaimą, o paskui ją kryžkelėje sudegindavo. "Kaladė tucėdavo apseugoti kaimą nuo ligų, nelaimių, piktyčių dvasių. Ji, matyt, reiškė senųjų metų lavoną, nes tokia kaladė per kaimą būdavo tempama ir Pelenų dieną, kuri turėjo žmonėms priminti mirtį. Kaladės sudeginimas galbūt siejasi su senųjų laikų numirėlių deginimu" (133, 131-132).

A.J. Greimas rašė: "S.Daukanto aiškinimas, pagal kurį Žemgalėje ir Kurliandijoje Kalėdų naktį po kiemus velkamas ir galop sudeginamas b l u k i s simbolizavo besibaigiančius senuosius metus, neatrodo pakankamai solidus ne tik dėl jį paremiančių folklorinių dainų stokos, bet ypač dėl šios rūšies ritualams charakteringų elementų: kovos tarp senųjų ir naujųjų metų arba mirties ir prisikėlimo epizodų nebuvimo" (50, 331).

N.Vėlius 1987 m. kalėdinį lietuvių trinkos deginimą gretino su slavų Beduisko deginimu, kurį V.Toporovas vedė iš simbolinio drakono ar gyvatės žudymo. Šią hipotezę Vėlius ir papildė teigdama, kad "mitinė būtybė, kurią reiškė senųjų lietuvių kalėdų švenčių blukas (tabelas ≈ senelis), irgi galėjo būti artimas velniui". Ši prielaida N.Vėliui įdomi dviem požiūriais: "Pirma, ji sustiprina teiginį, kad velnias galėjo būti ne tik stiejamas, bet ir identifikuojamas su kelmu, ir, antra, leidžia pradėti ieškoti velnio ryšio su Naujųjų metų ciklo šventėmis – kūčiomis ir kalėdomis" (139, 76-77; 140, 11-12).

N.Laurinkienė, remdamasi tuo, kad kitose tautose Kalėdų šventė ir ritualinė pilauska buvo vadinamos bendrašakniais žodžiais, bei J.Šliavo Žemelio apyl. užrašyta liaudiška Kalėdų pavadinimo etimologija (kaladė - Kalėdos), priėjo išvadą, jog "Apeigų sferoje leksema kalėda ir jos dariniai turi sąsają su šventės, ritualinės pilauskos bei ugnies semantika" (84, 163-164).

Trinkos ("bloko") vilkimo vyksmą (autorius prašymu) Skuodo raj., Budrių k., XIX a. pab. remdamasis nuogirdomis iš savo tėvo Frano

Jablonskio, g. 1876m., ir senųjų Daukšių apyl. žmonių, atkūrė kraštotyryninkas Ignas Jablonskis (1988.XII.30 d. laiškas autoriui). Paaukliai ir jaunimas trinkos vilkimui pasiruošdavo Kūčių popiete. Ką reiškia žodis "blokas", suprantamai niekas nebemokėjo paaiškinti. Buvusi tai apysunkė, grubiai iš 1-1,5 m ilgio apytorio rąstgalio ištašyta skulptūra, vaizduojanti žmogaus liemenį su galva. Ką ta figura vaizdavo, senieji žmonės paaiškinti nebemokėjo. I. Jablonskio nuomone, tai kokia nors senojo tikėjimo blogio dievybė arba krikščionybės išjuoktas senasis žemaičių Vispats [Viešpats].

Po Bernelių mišių perskubėję namo paaukliai ir jaunimas organizuotai, su vedliais ir "pramatoriais", per kaimus vilkdavo "bloką". Pasieta už kaklo virve, jį tempdavo stipresnieji vaikinukai. Iš pradžių suėjuoją į kiemą blukvilkių šeiminkai neįsileisdavę, jiems užduodavę įvairių klausimų. Kuo vardu esąs gimusysis bernelis? Kokių medžių miške daugiau? Kur žemės vidurys? Ir t.t.

Pirmieji į trobą įėjusieji pagledodavo keletą giesmių, po jų suėję kiti mušdavo "tebalus", atlikdavo ir kitokius "programos numerius". Ilgiau į vidų neįsileidžiant, buvo grasinama "bloką" palikti prie trobos durų. Šeiminkai kuo turėdami pavaišindavę jaunimą, o šie, palinkėję geriausios kloties šeiminkams, savo "bloką" vilkdavo į kitą kiemą. Didžiausią visų steinienčių metų pajuką užsitraukdavo tas kiemas, kuriame Kalėdų apeigininkai palikdavo "bloką". Kad tos pajukos ir nelaimės išvengtų, "bloko" vilkėjai ir jų palydė buvę vaišinėmi švenčių pyragu, alumi. Taip per dieną prisidūkęs jaunimas "bloką" palikdavo tame kieme, kuriame juos prasčiausiai buvo priėmę.

Trinka, I. Jablonskio tvirtinimu, XIX a. pab. buvo velksma teritorijoje tarp Daukšių, Grūblaukės, Lenkių, Mosėdžio. Šiame areale užaugo S. Daukantas, J. Fabreža, M. Valenčius, t.y. pagrindinių šaltinių apie trinkos vilkimo papročius Lietuvoje autoriai ir liudytojai; tad patė trinkos vilkimas ir deginimas buvo tikras faktas. Tačiau žinant, kad tai senųjų kuršių ir žiemgalių kraštas, tenka pripažinti, kad minimas trinkos deginimas gali būti kuršių ir žiemgalių kultūros paveldas. Išimtis - žiburiai per ištisą Kūčių naktį deginimas Tilžės (61) bei Stalupėnų (63, 264) krašte. Dar Mosėdžio apyl. mūsų šimtmečio pradžioje valgent kūčias kiekvienas pasišviždavo atskira žvakute (75, 90). Vadinasi, apeiginis ugnies kūrenimas per Kūčias ir Kalėdas lietuviams bei baltarusiams nebūdingas. Tai tik praplečia S. A. Tokarevo nurodomą Vidurio Europos arealą (len-

kus, čekus, slovakus, suomių), kuriame nežinoma beveik visoje Europoje išplitusios kalėdinės trinkos deginimo (64, 336).

Kūčių vakariene XIX a. - XX a. pirmoje pusėje buvo valgoma įprastiniame šeimos kambaryje ant stalo, esančio prie krikštasuolės. Stalo paruošimas vakarienei daug pasako apie tai, kokią prasmę šiam vakarui teikia viens ar kita tauta.

Seniausios turimos žinios apie tai iš Vidurio Europos siekia XVII amžių - tai lenkų stalas. Tuomet jis buvo dengiamas šisudais arba šienu, užtiesiamas balta staltiese, krikštasuolės kampe arba kuriaame nors kitame, o kartais ir visuose keturiuose, statoma po rugių pėdą. Kiti ant aslos kreikdavo šisudų; jais VII a. Kalėdoms lenkai išklodavo ir bažnyčios grindis. Vėlesnėmis žiniomis, Lenkijoje, kad niekas iš ūkio neišeitų, stalą apjuosdavo šiaudų ryšiais, o kad "duona laikytųsi" (Mazovijoje), apjuosdavo stalą grandine (164, 210).

Javų pėdas krikštasuolėje ir šienas ant stalo yra pasiruošimo Kūčių vakarienei būtinybė ir Baltarusijoje. Dar mūsų šimtmečio pradžioje buvo išlikusi jų įnešimo apeiga. Šeimininkas nešė javų pėdelį, o gyvulius gansantis vaikas - sūnus ar snūkes - glėbelį šieno. Pėdu buvo tikimasi nulemti ateinančių metų derlių (pėdas jo simbolis), o šieną nešdavo, kad gyvuliai būtų sotūs ir laikytųsi kaimenės. Įėjęs trobon šeimininkas pasveikindavo namiškius su Kalėdomis, o šeimininkė nusilenkus kviesdavo: "Kalėda, sėskis už mūsų stalo!" Tai atlikus, šeimininkas statydavo gerajame kampe pėdą, vaikas greta jo dėdavo kuokštelių šieno puodui su kūčia pastatyti, likusį šieną, paskleistą ant stalo, uždengdavo staltiese. Baltarusijoje dar, kad miške arkliai nepasiklystų, stalų ir suolų kojas surišdavo virvėmis (150, 376).

Ukrainoje XIX a. pab. - XX a. pr. šeimininkas derlius simbolį - javų pėdą "diedelį" - į trobą nešdavo leidžiantis saulei. Peržengęs slenkstį nusiimdavo kepurę ir sveikindavo šeimininkę. Paskuiėjo į trobos vidurį, žegnojosi ir, atsikus į šeimą, ją sveikino bei sakė linkėjimus: "Sveikinu jus su laime, sveikata, su šventu vakaru. Kad jūs laimingi ir sveiki praleistumėte šventes ir kitų sulauktumėte". Tuomet pakylėtą virš stalo "diedelį" statė po šventais paveikslais gerajame kampe. Paskui jį dar perjuosė grandine, greta dėjo jungą, plūgo rankeną ir pavalkus, o šeimininkė viską uždengė balta staltiese. Paskui šeimininkas dar nešė šisudų ir šieno - šisudus skleidė ant aslos, o šieną deližo į dvi nelygias dalis - mažesnę dėjo stalo gale, kuris arčiau gerojo kampo. Ant šio šieno Nekalta siela" (vaikas iki 7 metų) dėjo tris riekutes duonos,

žipšnelį druskos, statė vaško žvakę, o motina – puodelį su kūčia ir kompoto indą. Kitą šieno dalį klojo po stalu, o ant jo statė indelį su degančia ugnimi, į kurią dėdavo kedro, kad kambarys kvėpėtų. Greta dėdama geležinių įrankių – noragas, kirvis – juos vaikai po keletą kartų palytėja basomis kojomis, kad kojos "būtų tvirtos kaip geležis". O šeimininkė, "kad nubaidytų blogas jėgas" ant stalo kempų po staltiese pakiša po česnako galvutę (158,36-37).

Ukrainiečiai Kūčių vakare geležimi, kaip ir kitomis maginėmis priemonėmis, siekdavo savo namus steinentiems metams apsaugoti nuo blogio. Geležiai, kaip turinčiai galių apginti nuo blogų jėgų, kalėdinio laiku didelę reikšmę teikė visi vakarų slavai (164,210). Čekai ir slovakai sėsdami prie stalo užsikeldavo kojas ant grandinės, kuria apjuostas stalas, kad būtų sveiki, o po stalu dėdavo noragą, kad kurmiai negadintų dirvų, ar kirvį, kad būtų stiprūs žmonės (164, 210).

Ercgebirgeno krašte vokiečiai po stalu tiesdavo šiaudų, stalą dengdavo drobe, iš kurios pavasarį sėti javai, tikėdamiesi sėkmės ir atnešančiais metais (164,155).

XIX a. latvisi kambarį puošdavo spalvoto popieriaus ir šiaudų papuošalais, į bulvę pribedavo šiaudelių, o ant jų galų tvirtindavo popieriaus karpinius. Paskui tas bulves kabindavo ant siūlų po lubomis, kur jos, laisvai siūbuodamos, primindavo spinduliuojančią saulę. Nustojus joms siūbuoti sakydavo, kad į namus yra įėjusios piktos dvasios ir gali atsitikti kokis nelaimė (87,9).

Lietuvoje vieningos stalo puošimo tradicijos nebuvo. XIX a. pab. kapsai ir zensvykai palubėse už sijų prikaišiodavo eglių šakų, žiemkenčių, tarp jų prikabinėdavo iš šiaudų ar popieriaus graiželių pintų paukštelių. Kupiškėnėi retkarčiais virš stalo pakabindavo šiaudinį sodą, kurį papuošdavo gėlytėmis, šiaudais ar iš kiaušinių kevalų padarytais paukšteliais.

Lietuvoje atnešti šieną Kūčių stalui – tėvo ar senelio prievolė ir privilegija. Šienas parenkamas smulkus, kvapnus, kai kas dar šiaudų pridėdavo, užberdavo sąujelę įvairių grūdų. Skleisdavo jį įvairiai – aukštaičiai padengdavo visą stalą; kai kur, ypač Žemaitijoje, šieno dėdavo tik ten, kur statys lėkštelę su kalėdseičiais – tuo simboliškai primindami ēdžias, į kurias buvo paguldytas kūdikėlis Jėzus. Neretas padėtą ant stalo šieną peržegnodavo ir bučiuodavo – prašydavo Dievo laimingų ir derlingų metų, kad gyvuliams šieno netrūktų. Prienų rajono dūkai, kad gyvuliai steinančiais metais būtų

ramūs (o kad ir patys, valgydami vakarienę, turėtų ant ko pasidėti kojas), pasklodevo po Kūčių stalų šieno. Rokiškėnai ir krekenaviškiai ant šieno po stalų statydavo ir avių siekelį - tai gyvulių dalis.

Paskleidus šieną, stalą užtiesdavo balta linine staltiese, jeigu turėdavo - tai ir visei nauja, kad būtų "kaip Kristus, be nuodėmės", "šventa ir nekalta, kaip altorius, puošiamas baltai". Kienos apyl. aiškinta, jog linine staltiese stalą dengdavo, kad linsi derėtų, jog žvakei degant lininis degtis iš jos spinduliuoja šviesą, jog lininiais rūbais vilkėjo Marija, jog lininis drabužis turi gydomosios galios.

Dar ir XX a. pradžioje kai kuriose šeimose trobos kampe buvo statomas javų pėdas.

Palyginus matyti, kad stačiatikių dėmesys ruošiantis Kūčioms sutelktas į gerąjį kampą, katalikų - į kalėdaičius stalo viduryje; slavai parengiant Kūčių stalą nemaža reikšmės teikė geležiai, kaip stiprybės simboliui, o lietuviai - šienui, kaip Kristaus gimimo simboliui.

Nevienodai pradėsama ir pati vakarienė. Lietuviai, lenkai ir baltarusiai XIX a. pab. - XX a. pirmoje pusėje rinkosi prie stalo pasirodžius pirmai žvaigždei, vokiečiai įvairiu laiku.

Buvo šeimų, kuriose XIX a. - XX a. pr. prieš pradėdant vakarienę atlikdavo tam tikrus maginius veiksmus, tikėdamiesi sulaukyti nuo blogos veiklos piktąsias jėgas.

Lenkai išėdavo su Kūčių valgiais prieš trobą ir kviesdavosi iš miško vilką - prašydami, kad kitais metais nesilankytų, kiti jį kviesdavo į klėtį vaišių, o Krokuvos apyl. vakarieniaujant mėsavo žirnius į sieną sakydami: "Vilke, vilke, eik žirnių, o jei nesteisi, tai neik iki kitų metų" (13,42;164,280).

Baltarusijoje šeimnininkas eidavo į kiemą kvieisti ir šaltio - su degus gerajame kampe prie šventųjų paveikslų šviesas ir sukalbėjus maldą už giminės mirusius. Kiti, pakabinę pirmą kūčios šaukštą, belsdavo į sieną ir kviesdami šaltį prašydavo, kad neiššaldytų Dievo pasėtų pasėlių (166,98).

Ypač spalvingos ukrainiečių Kūčių vakarienės pradžios apeigos. Abu šeimnininkai, nešini kalėdine duona, medumi ir aguonomis, eidavo aprūkydami kedru namus. Šeimnininkė prie karvių gerdo gausiai paberdavo leukinių aguonų, "kad jas rinkdamos reganos nepasiektų karvių", šeimnininkas dar įkirsdavo slenkstį, "kad žvėris jo nepažengtų". Paskui šeimnininkas nešdavo šuniui duonos su avių taukais, ir dar kartą, pasiėmęs įvairių valgių, apėdavo gyvulius,

kiekvieno jų galvą paliesdamas tris kartus duonos gabalėliu bei laimindamas, kad žvėrių nebijotų, kad žaibas netrenktų. Paskui medumi iš indelio kiekvieno gyvulio tarpukyje pabrėždavo kryželį ir ant atsineštų valgių trupino duonos ir barstė druskos. Sumaišius valgius padalindavo gyvuliams – kuri nors splenkti didelė nuodėmė. Tuo tarpu šeimininkė kūčia (virtais kviečiais) lesino paukščius. Paskui šeimininkas vėl nuo stalo prisidėdavo į lėkštę po šaukštą įvairių valgių, imdavo medaus indelį, vandens stiklinę, rėguolį, obuolį, keletą riešutų, į kitą ranką imdavo botagą ir, užgesinus troboje žiburį, išeidavo į kiemą šalčio kvieisti, paskui kviesdavo vėją, vilką (158, 62-71).

Latvijoje, kaip liuteroniškame krašte, būta mažai Kūčių apeigų, artimų ne tik glevams, bet ir lietuviams. Ir vilkus Latvijoje kitaip atkalbėdavo. XVII a. tokį paprotį, vadinamą "beidyti vilkus", aprašė pastorius P.Einhornas. Jis aurodė, jog latviai su ypatingomis apeigomis, kad permaldėtų gyvuliams nedaryti blogo, vilkams kryžkelėse sukodavo ožkas (157, 100).

Lietuvoje Kūčių vakarienei, ypač mūsų šimtmečio pirmoje pusėje, patriarchalinė tvarka kiekvienas sėdavo į savo įprastinę vietą. Garbingiausia vieta – galas stalo ir krikštasuolės kerta po šventųjų paveikalais – tai tėvų, senelių, prosenelių vieta. Tėvas sėdavo stalo gale. Greta jo, ant suolelio galo, iš kambario pusės, kad prireikus galėtų kitų netrukdydama pakilti, – motina. Prie tėvo paprastai sėdavo berniukai ir vyrai, prie motinos – mergaitės. Sėdiniai daug kur su šeimininkų šeima šį vakarą sėdavo prie vieno stalo kaip lygūs su lygiais.

Suvalkijoje, Dzūkijoje ir iš dalies Aukštaitijoje iki mūsų šimtmečio pradžios, o kai kur ir ilgiau, buvo žinoms Kūčių valgių apnešimo apie trobą apeiga. Šeimininkas į pintinėle susidėdavo po truputį visų Kūčių vakarienei pagamintų valgių ir tuomet, kai šeima susirenka vakarienei, su ta pintinėle eidavo tris kartus apie trobą. Tarpdaryje stovėdama šeimininkė kiekvienu kartu preeinanti šeimininką kalbina. Vykdavo panašius pobūdžio pašnekesys:

- Kas čia eina?
- Poneš Dievas, - šeimininkas atsako.
- Ką čia nešs?
- Kūčių šventą.
- Kur Dievalis eina?
- Gerų žmonių ieškot.

Trečią kartą šeiminkui priėjus prie durų ir ši pasikalbėjimą pakartojus, šeiminkė pakviečia "Dievuli" į vidų:

- Prašau, Dievuli, su kūčiais šventa į šiuos palaimintus namelius, čia geri, dievobaimingi žmonės gyvena ir Dievulio dovanų laukia (75,91).

Kiti valgius nešdavo ne prieš vakarienę o ją jau valgant. Grižęs šeiminkas, vaišindamas tais valgiais šeimą, sakydavo: "Valgykite, sveiki būkite, laimingai gyvenkite, vienas kitą mylėkite ir Dievulį garbinkite". Buvo aiškinama, kad tris kartus apnešus apie trobas valgius, "bus visur skalša, kaip valgyme, javų derėjime, gyvuliuose, soduose, daržuose - visur visko bus užtekinai (75,92). Aukštaičiai apie namus nešdavo kalėdaitį, Suvalkijoje avižinį kisielių, Penevėžio krašte, kad Dievas laimintų namus, - namai neužsidegtų, nebūtų apvogti, neįtrenktų perkūnas, - šeiminkas melsdamasis nešdavo degenčią žvakę (75,94). Užrašyta taip kūčių apie namus nešus ir Baltarusijoje (vienas stvejis Mozyrice apskrityje) (179,46).

Kreipimosi stvejų į vėją Lietuvoje maža težinoma. Z.Slaviūnas, nagrinėdamas liaudies papročius ir mitinius įvaizdžius M.Mažvydo raštuose, kaip analogiją tiems laikams, nenurodydamas vietovės, mini, jog Kūčių vakare, iškišus kisielius dubenį pro langą, buvę kviečiami vėjas ir šaltis, "kad paregavę pasižadėtų nekenkti javams" (124, 213). Antroje XIX a. pusėje vėją kviesdavo ir Pandėlio apyl. Šaltį kvietus užrašytas tik vienas stvejis - Mockų k. Gervėčių apyl. Pasimeldus, valgant kalėdaitį, šeiminkas sakydavo: "Šalti, šalti, eik kūčios valgyti". Už šaltį balsiai atsakydavo: "Nėre laiko, reikia ant arklio sėsti ar joti" (užrašė autorius 1991 m. Mockų k. iš E.Rudzinskienės, g. 1927m.).

Taigi visiems aptertiems slavų kraštams buvo būdinga prieš Kūčių vakarienę vėjo ir šalčio permaldavimas simboliškai juos vaišinant patiekalais nuo Kūčių stalo. Rytų slove: Kūčių patiekalais vaišintis kvietė ir vilką, o latviai tuo tarpu vilkams kryžkelėje aukodavo ožką. Ukrainiečiai iš kitų tautų išskiria gyvulių laukymu Kūčių vakare ir laiminimu, o lietuviai Kūčių valgių nešimu apie trobą.

Daugelyje šalių Kūčių valgiai gaminti iš mažai tepdorotų leuko ir miško gėrybių. Daugums tyrinėtojų nurodo Kūčioms ruošus nalyginį skalčių patiekalų. Lenkijoje ruošdavo 3,5,7,9 ir daugiau. (164,211), o Z.Gliogeris šimtmečių sandūroje dėstė, jog ailingai lenkai Kūčioms dažniausiai ruošė septynis, šlaktus - devynis, o

ponai - vienuolika patiekalų (48, IV, 437).

Baltarūsiai tyrinėtojas A. Gurekis šalis to paties valgių skaičiaus (3, 5, 7, 9) nurodo ir 12, pasižindamas, kad tiek patiekalų lemia steinienčių metų sekme. Ukrainiečiai dežnisusiai ruošė 12, šiaurės vokiečiai - 7 ar 9 patiekalus (164, 211).

Rašę apie XIX a. vidurį lietuvių autoriai L. Jucevičius, M. Valančius, M. Katkus mini kuklias Kūčių vakarienės. Tokias jas XIX a. pabaigoje mena ir vėlesni autoriai. Kuklios ir mūsų šimtmečio pirmųjų dešimtmečių Kūčių vakarienės, tik nedaugelis šeimų jas ruošdavo iš 5-6 ar 9 patiekalų. Pirmasis ruošus 12 valgių 1897 m. mini J. Vitartas. Jis pats, klausdamas, kodėl jų tiek ruošama, pateikė du atsakymo variantus - kad metai turi 12 mėnesių ir kad buvo 12 apšaltų. Tai rodo, jog XIX a. pab. vieningos nuomonės šiuo klausimu nebūta. Du aiškinimo variantus pateikdavo ir vėlesni (XX a. pirmos pusės) informatoriai, dar pridurdami, kad kiekvienas mėnuo ką nors duoda, todėl ant Kūčių stalo padedamos visų mėnesių dovanos; arba - kad būtų sotūs ateisiantys metai, kiekvienam mėnesiui reikia duoti po atskirą valgį. Manyta, kad kuo daugiau bus ant Kūčių stalo valgių, tuo ir sekančiais metais stales bus gausėnis. Dvylikos valgių stalo įvaizdis Lietuvoje visuotinei išplito mūsų šimtmečio trečiajame dešimtmetyje.

Populiariausi lenkų Kūčių valgiai buvo žuvų patiekalai, grybų ariuba, kopūstai su grybais, virti aguoniečiai, iš tešlos su aguonomis keptos piršto dydžio lazdelės (pas lužitėnus), spanguolių arba svižų kisielius (Mazovijos šiaurės rytuose); miežių arba kviečių košė (pęczak, kucis) buvo valgoma Pšemislio, Chelmo ir Liublino vaivadijose (164, 212).

Baltarusių valgiai - gėra su grybais, blynai su aguonomis, kūčia su medaus miešimu, svižų kisielius, kompotas, spraginti žirniai. Privalomu laikytas grybų nuoviras, kaip simbolis žemės gėlių, kurios, padedant saulei, pabudina gamtą (160, 60). Aguonos, manyta, galinčios daryti įtaką javų derlingumui. Ukrainiečiai virė žirnius, pupėles, virtinukus, kūčių iš kviečių, grybus, grikių košę, kepė raguolius su aguonomis, ruošė kopūstus (156, 63). Vokietijos šiaurėje valgydavo žirnius, pupas, aguoninius kukulius. Latviai troškindavo kiaulės galvą, žirnius, pupas, javų mišinį (87, 8).

Lietuvoje valgiai buvo gaminami iš grūdinių ir ankštinių kultūrų, miško ir sodo gėrybių, silkų bei žuvų. Nors Kūčių valgių pri-

skaičiuojama apie šimtas, tačiau privalomų yra vos keletas. Tai žirniai, kviečiai, aguonų patiekalai, avižų kisielius. Žemai-
čiams būdingas valgis yra sriuba iš silkės, iškeptos ant žarijų
popieriuje.

Kūčią - košę iš piestoje apgrūstų miežių arba kviečių - gamino
Lenkijoje (Pšemslis, Chelmo ir Liublino vaivadijos), Vakarų Bal-
tarusijoje, Ukrainoje, rytų Lietuvoje. Lenkijoje ir Vakarų Balta-
rusijoje į ją dar primaišydavo aguonų. Kūčia rytų slavų tautos
buvo ne tik svarbiausias Kalėdų išvakarių, bet ir laidotuvių val-
gis, jam teikiama apeiginė reikšmė (150, 375). Ji rodo Kūčių ryšį
su mirusiųjų kultu.

Baltarusiai kūčią virdavo atskiriose, tik tam skirtuose induose,
kurių iki kitų Kūčių niekam daugiau nenaudodavo. Pervirusi arba ne-
pakankamai išvirusi kūčia laikyta blogu ženklų - nederliaus, prasto
sugyvenimo, netgi mirties. Išvirtą kūčią prieš saulės laidą statyda-
vo į gerąją kampa, valgydavo užgerdami pasaldintu vandeniu. Tokią
košę dar valgė per vestuves, krikštynas, laidotuves (166, 105). Uk-
rainiečiai kūčią virdavo iš kviečių, o latviai kūčia (kitas pavadin-
nimas: zīdenis) vadindavo nemaltų grūdų mišinį, kuris būdavęs val-
gomas ir per laidotuves. Iki mūsų šimtmečio vidurio Kūčioms lat-
viai su stambiomis miežių kruopomis troškino kiaušės kynslę (87, 8-9).

Lietuviai per Kūčių vakarienę miežių košę valgė tik rytinėje
krašto dalyje. Žemaitijoje ir Aukštaitijoje troškino įvairių grūdų-
kviečių, žirnių, miežių, taip pat pupelių ir pupų mišinį. Grūdus
sumaišydavo prieš verdant arba atskirai išvirtus. Tačiau kūčia šį
mišinį vadino tik savaime Aukštaitijos ruože (Biržų, Joniškėlio,
Raguvos, Surviliškio apyl.). O pagrindiniu Kūčių valgiu ją laikė
vien Raguvos ir Surviliškio apylinkėse. Žemaitijoje tokį grūdų mi-
šinį vadino šlupianiu. Valgė užgerdami seldžiu miešimu. Mėsiškas
jo analogas buvo valgomas per laidotuves ir Užgavėnes. Vis dėlto
lietuviai ir latviai, skirtingai nuo slavų, kviečius, žirnius ir
pupeles labiau mėgo valgyti atskirai.

Būtina Vidurio Europos tautų Kūčių ir Kalėdų valgių dalis yra
patiekalai iš aguonų. Vokiečiai, lenkai, vakarų baltarusiai iš
tešlos su aguonomis virė virtinius, kepė bandeles, o baltarusiai
dar ir blynus. Lietuviai, taip pat ir Vakarų Baltarusijos (iš-
skyrus liuteronus), iš tešlos, kartais su aguonomis, kepė pupelės
ar pupos dydžio kūčiukus ir juos, vieną iš pagrindinių Kūčių val-
gių, užgerdavo aguonpieniu. Iki mūsų šimtmečio II ketvirčio pri-

valomsa lietuvių kūčių valgia buvo svižinis kisielis. Jį virdavo ir baltarusiai, iš dalies lenkai. Lietuvoje iš kisieligus paviršiaus, kaip kad Baltarusijoje iš kūčios paviršiaus, spręsta apie ateinančių metų sėkmę.

Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose tebėra dvasinio gyvųjų ryšio su savo giminės mirusiais pėdsakų. Labiausiai tai išryškėja per Kūčių vakarienę. Apeiginti elementai, delinimasis su mirusiais Kūčių patiekalais rodo seną šio papročio kilmę.

Lenkijoje XVII-XVIII a. Kūčių valgių vėlėms pasimaitinti palikdavo ant stalo arba padėdavo išnešus į lauką prieš namą. Jau buvo paprotys palikti laisvą vietą prie stalo mirusiemis, kartais ir maisto padėti. Lenkų tyrinėtojai J. Bystronas ir Z. Kuchanovičius tai laikė ikirikščioniškųjų tikėjimų palikimu. Vėliau tokia vieta prie Kūčių stalo imta palikti netikėtam sveičiui (13,41; 166,211; 71,386).

Baltarusijoje XIX-XX a. prieš Kūčių vakarienę maldoje buvo kreipiamasi į savo prosenius ir artimus mirusius, kad ateitų valgyti vakarienės, kurią pradėdavo iš medaus virtų gėrimu. Prisiplies jė taurelę šeimnininkas sveikino žmoną, linkėjo sulaukti kitų Kalėdų ir, truputį nupyles ant staltiesės, taurelę perduodavo šeimnininkei, ši vyriausiajam sūnui ir t.t., ir kiekvienas nuliedavo ant stalo. Be gėrimo nuliejimo ant stalo, atidėdavo ir valgių - rodydami, kad palikuonys rūpinasi mirusiųjų protėvių vėlėmis, siekia įgyti jų palankumą. Kūčių valgė paskiausiai, tylėdami. Šeimnininkas atsistodavo, kabindavo šaukštu kūčios ir, prieš pakeldamas prie burnos, truputį nuberdavo ant staltiesės - irgi prosenių vėlėms. Smolensko gub. po Kūčių vakarienės moterys į likusią kūčių subėsdavo šaukštus - jeigu rytą kurios šaukštes būdavo pasviręs, laikė greitos mirties ženklą (179,54).

Ukrainoje susirinkus apie stalą Kūčių vakarienei šeimnininkas prie indo su kūčia lipindavo degenčią žvakę, statydavo ant skiauteles drobės, imdavo abiem rankomis ir tris kartus saulės judėjimo kryptimi apėdavo stalą. Po to kūčių dėdavo ant stalo, su šeima kleupdavosi prieš šventųjų paveikslus, ir visu balsu meldavosi už mirusius ir už save. Po maldos šeimnininkas kūčių perduodavo šeimnininkei ir balsiai kviesdavo visus mirusius vakariene. Ukrainiečiai, skirtingai nuo baltarusių, vakarienę valgyti pradėdavo nuo kūčios. Buvo manoma, kad šį vakarą vėlių yra visur - ant suolų, lenkų, ant stalų ir po stalais, todėl, kad jų neprispaustų, ukrainiečiai prieš sėsdamiesi nupūsdavo suolų ar taburečių viršų. Gyvieji, atmindami mirusius giminaičius, jiems kūčios ir kompoto statė

ant pelangių, barstė į kampus virtų pupų, vėlėms palikdavo nakčiai neplautus šaukštus ir lėkštes, "kad galėtų pasimeitinti jas laižydamos" (158, 73).

Kai kuriuose Vokietijos kraštuose, kaip ir Lenkijoje, tais metais mirusiems šeimos nariams Kūčių vakarą dėdavo ant stalo valgymo reikmenis (164).

Latvijoje per Kūčias tokio ryšio su mirusiais nežinoma. Tyrinėtojai jį atranda kituose papročiuose. M. Brunniekas tai išvelgė veikuose, kuriais atsiribojama nuo mirties, stengiamasi skatinti gyvybinių jėgų atplūdį ir pakilimą (142). Kūčių stalas, kaip ir šermenų, gausus, būdingiausi valgiai buvo žirniai, pupos, nemaltų grūdų arba sėklų mišinys, turįs savyje nenutrūkstamo gyvybės vykimo simboliką. Reikia stengtis kiek galint daugiau valgyti bei gerti, nes jei prie šermenų stalo mažai valgoma, netrukus gali sulaukti naują mirusį išlydinti. Ir Kalėdų naktį reikia devynis kartus valgyti, tada bus gera vasara, būsią steinantys metai turtingi. Kalėdų valgius, taip kaip ir šermenų, reikia suvalgyti visus, negalima nieko palikti vėlesniam laikui (142).

Lietuvoje XIX a. pab. - XX a. vyravo žodinis mirusiųjų paminėjimas meldžiantis. Iki mūsų dienų žmonių atmintyje dar išlikę ir kitokių paminėjimo būdų, kuriuos galima suskirstyti į giminės mirusiųjų laukimo, priėmimo, maitinimo ir nakvydinimo papročius.

Manys, kad vėlės pradeda į namus rinktis po saulėlydžio dar prieš Kūčių vakarienę, todėl vakare atsargiai elgiamasi su vandeniu: negalima vandens, kuriuo praustasi, lieti pažeme, "kad nesplietų vėlių". Ignalinos raj. Paringio parapijoje po stalu bei kitur ant grindų pakreikdavo ruginių šiaudų - sakydavo, kad ateis ant jų pailsėti vėlės.

Lietuviai (įskaitant Baltarusijoje ir Lenkijoje gyvenančius) turėjo paprotį ant stalo, ties ta vieta, kur sėdėdavo tais metais miręs šeimos narys, statyti degančią graudulinę žvakę, kertais ir kryželi. Mūsų amžiuje ten neretai dar dėdavo eglės šaką, šventojo paveiksluką ar paties mirusiojo nuotrauką. Šio amžiaus pradžioje mirusiojo vieton imta dėti ant stalo ir lėkštutę. Kai kur senieji mena šimtmečio pradžioje mirusiems į atskirą indą po truputį dėjus ir įvairių valgių (N. Daugėliškio, Paringio, Pasvalio, Valkininkų, Veiverių apyl.). J. Balys paskelbė apie retą paprotį Vabalniako apyl. ties ta vieta, kur sėdėdavo velionis, statyti stiklinę alaus (Ančiškų k.) (5,5). Kiti mirusiem valgių dėdavo dar ir po

stalo (Salodžių apyl.), į kertę ties langu (Velkininkų apyl.), o vėlėms mirusių svetur, ne namuose, - ant palangės arba prie sienkščio (75, 109).

Po Kūčių vakarienės stalo paprastai nenukraustydavo. Šimoniaų apyl. ant jo dar padėdavo mėsos, šaltienos, - "mat naktį atėjusios dvasios valgys". Seniau buvo tikima, o mūsų šimtuetyje dažniausiai jau tik šiaip pasakojama, kad po vakarienės, naktį, kai visi sumigę, pareina vėlės valgyti kūčių.

Kūčių dieną vėlės nekerštaujančios, tačiau jos turinčios galią ir šią dieną kviečtis pas save gyvuosius. Tai liudija žmonių elgsena. Kūčių vakarą vengiama šluoti salą, kad neiššluotum ko nors, tai yra kad kas nors nenumirtų (Merkinė). Gana dažnas buvo įsitikinimas, kad jeigu kurio nors šaukštas ant stalo Kalėdų rytą bus kitaip stverstas, negu paliko, - tai ženklas, jog su juo valgė mirusis ir to šaukšto savininką pasiims pas save. Ir vakarienės metu iš šešėlių ant sienos, iš šiaudelių, traukiamų iš po staltiesės, ilgio buvo spėjama apie gyventi likusio laiko trukmę.

Kai ant stalo sudėta visa, ką žmogus praėitis metais pelnė, jo mintys ir viltys jau kitų metų laukuose. Lenkai, tikėdamiesi sulaukti gausaus derliaus, dar XVII a.

į lubas svaidė grūdus. Ypač įvairiai buvo siekiama padidinti vismedžių derlingumą: juos rišdavo šiaudais, kuriais buvo padengtas Kūčių stolas, arba kertėse stovėjusių pėdų šiaudais; kai kas tokių šiaudų paskleisdavo po medžiais. Neretai šeiminkas mojuodavo kirviu prieš nederlingą medį vaizduodamas, kad nori jį nukirsti, o kitas, lyg gindamas, tą medį aprišdavo šiaudais, apkabindavo, prisilietęs duona medžio liemens, jį kalbino: "Kodėl nederi, privalai derėti". Buvo tikima, kad medžių derlingumą galima pagerinti, jeigu jį apkabins vaikas arba Kūčių vakarienei virtinius minkiusi šeiminkė (166, 214).

Baltarusiai apie steinančių metų linų ilgį spręsdavo pagal ilgį sienos stagerėlio, ištraukto iš po staltiesės, o jeigu iš užstalėje stovinčio pėdo ištraukto šiaudo varpa pilna, sakydavo, kad steinančios metai bus derlingi. Pagal išvirtos kūčios kokybę (vienu metu virėdavo Kalėdų, Naujųjų metų ir Epifanijos išvakarėse) baltarusiai spręsdavo apie būsimų pavasario, vasaros ir rudens kultūrinių augalų kokybę. Baltarusijoje buvo paprotys po vakarienės, kai šeimyna pakyla nuo stalo, šeiminkui, likusiam sėdėti krikštasuclėje, keistis su priešais sėdinčia žmona maginiais linkėjimais. Žmo-

na vyrą klausdavo: "Ar tu mane metai?" ir, išgirdusi neigiamą atsakymą, tardavo: "Kad tu šviesos nebematytum per kupetas, stirtas, vežimus, pėdus". Paskui šeimnininkas to paties klausdavo žmoną ir sakydavo jai linkėjimus: "Kad tu per agurkus, arbūzus, kopūstus, burokus nebematytum šviesos" (179, 42).

Ukraini čiai apie būsimą derlių sprendavo iš sėdinčiųjų šešėlių: jeigu jie primena gubą - derlingi bus metai, kupetą - šieno bus gausu, medį - vaismedžiai derės (158, 74).

Vokiečiai per Kūčias taip pat vaismedžius rišo šiaudais, žadino purtydami, ant šakų kabino sauseinius, netgi dešras (164, 35).

Lietuvoje per Kūčias dar dieną prisimindavo dirvas, kad būtų geresnis derlius. Panevėžio krašte po vakarienės šeimnininkas apeidavo laukus, peržegnodavo juos iš visų pusių, pasimelsdavo, kad Dievas juos sergėtų ir laimintų. Daugelyje vietovių Kūčių vakare valstiečiai lankė sodus tikėdami, kad Kūčių dieną galima padidinti medžių, ypač obelių ir krisušių, derlingumą. Tai esą galima padaryti medžius purtant, t.y. žadinant, ant šakų kabinant vaisių imitacijas, kamienus aprišant šiaudų ryšeliais. Išskirtinis vaidmuo šioje apeigoje teko žirniams. Kūčių vakarienei išvirtus žirnius košdavo per šiaudus, kuriais riš vaismedžius, žirniais epiberdavo obelis, prikašiodavo į ryšius. Tikėtasi, kad taip padarius bus obuolių gausu kaip žirnių.

Įvairiais būdais įspėti ir net nulemti ateinančių metų derlių buvo stengiamasi dar sėdint prie Kūčių stalo. Dažniausiai traukdavo iš po staltiesės šiaudelius - išsitraukęs ilgą šiaudelį vyras tikėjosi gerų javų, moteris - linų derliaus. Neretai ilgiausią šiaudelį išsitraukusiam vyrui pavesdavo sėti linus, nes buvo tikima, kad tuomet jie užaugs aukšti, ilgaplauščiai. Iš pabirų, kurios lieka pakėlus nuo stalo šieną, buvo sprendžiama apie ateinančių metų derlingumą. Džūkai manydavo: kas kokio javo grūdą pirma pamato tarp pabirų ant stalo, tokius javus ateinančiais metais turi sėti, todėl stėjus sėjos laikui kiekvienas berdavo į dirvą pirma saujaugį javų, kurių grūdą pirmiausia pamatė. Švenčioniškiai, nuo stalo suinke pabirų grūdus, nešdavo į aruodą, kad steinantys metai būtų derlingi ir skalsūs.

Dar mūsų šimtmečio pradžioje per Kūčias, kaip ir per rugelėpjūtę, įvairiose Lietuvos vietose (išskyrus Suvalkiją) krikėtuosulėn buvo statomas javų pėdas. Kultinėnų ir šiaulių apylinkėse, jį, dažniausiai surištą net trimis kūliaraiščiais, statydavo kertėj prie durų. Buvo tikima ypatingu šių pėdų grūdų gyvybingumu. Jų įmalšydavo į

duoninius, tikėdamiesi suteiksiant skalsą, ir sėklinius, kaip amžino sugimo ir derliaus pasikartojimo simbolį.

Kadangi XIX-XX a. jau visuotinai buvo priimtas sėklos laiminimas bažnyčioje, tai paprotys prie Kūčių stalo stiprinti vegetacines jėgas grūduose veda atgal į ikirikščioniškuosius laikus. Prie Kūčių stalo buvo tikimasi sustiprinti ir linų sugimo galią. Valkininkiečiai į skepetaitę, kurioje iki vakarienės būdavo suvynioti šventiniai kalėdaičiai, įrišdavo po žiupsnelį sėmenų. Tikėdamiesi, kaip ir sėjant rugius, gero derliaus, sėjos dieną druske su linarovic vainiko ar specialiai pašventintais sėmenimis juos pirmiausia berdavo į dirvą.

Katalikiškų kresčių gyventojams būdinga (nors daugeliu aspektų su krikščionyste tai ir nesiderina) mginio pobūdžio elgsena su gyvuliais bei pasakojimai apie jų šnekas vidunaktyje - tai yra Kristaus gimimo metu.

Lenkai, kaip matyti iš XVII a. rašytinių šaltinių (Gdacjusz), gyvuliams nešdavo visų Kūčių vakarienės patiekalų - tada jokie burtai gyvuliams nepakenks; karvėms į pašarą ir kalėdaičių patrupindavo, grūdais nuo stalo lesindavo vištas (13,41). Kaip rodo vėlesni šaltiniai, lenkai, čekai, slovakai tikėjo, kad jeigu Kūčių dieną į sodybą pirmoji atėjo moteris, karvės vos telyčaitės, jei vyres - jautukus. Lenkijoje šeiminingė arba amuo, kuriam kitais metais teks piemenauti, kad gyvuliai ir viščiukai nesiskirstytų, prieš Kūčių vakarienę dėdavo ant stalo surištus šaukštus, o po vakarienės tuo pačiu tikslu šaukštus surinkdavo, vėl surišdavo ir mesdavo prie slenkščio. Lenkai Kūčių vakare belsdavo į tvartą ir pagal stailiepienčios paršavedės kriuktelėjimų skaičių sprendavo, kiek ji atves paršiukų. Vištas lenkai ir čekai per Kūčias lesino vežimo ratlenkyje ar iš virvės apriestame rate: tai darė, kad vištos vasarą neišbėgiotų; įėjusis į trobą privalėjo tūpti ir kudekuoti, kad vištos enksti pavasarį imtų kvakšėti ir išperėtų viščiukus (164,208-215).

Tuo tarpu Mozyrio apskrities (Minsko gub.) baltarusės, pasirišusios baltas prijuostes, išima iš krosnies kūčią ir prieš dėdamos į krikštesuolę, devynis kartus sukvaksi - kad būtų vištos dėslios (179,46). Kitur Baltarusijoje tuo pačiu tikslu vištas lesindavo padžiūvusiu kūčios viršumi. O kad gyvuliai būtų sotūs, sveiki, nepasimestų, juos ganantis vaikas į trobą nešdavo šieno (166,99).

Ukrainoje šeimininkei dar prieš vakarienę lanke davė gyvulius, atlikdami įvairius maginius veiksmus, turinčius nulemti sėkmę. Ir prie Kūčių stalo šeimininkas pirmą kūčios šaukštą mesdavo į lubas, kad ėriukai kitais metais taip šokinėtų, kaip kviečiai nuo grindų šokinėja, antrą šaukštą - kad jie taip baubtų, trečią - kad bitės apstėtų (158,74).

Latviai Kūčių dieną gyvulius perdavo rykštele, kad būtų sveiki. Vakare ant tvarto durų, kad raganos gyvulių neužburtų, kreida užbrėždavo kryželius. Latvijoje žinoma daug pasakojimų ir tikėjimų apie burtininkus ir raganas, kurie naktį apkerpa avis. Antai 1881 m. užrašyme teigiama: "burtininkai ir raganos apkerpa avis per Kalėdas, Grabnyčias, per Velykas ir Jonines. Tada avims reikia nukirpti ir likusi vilna ir sudėginti. Tai burtininkas arba raganas ateis prašyti, kad pasigailėtum. Šitie burtininkai ir raganos yra ne kas kita, o kaimynai bitininkai, kurie eis ir į kitų tvartus avių kirpti. Iš tokių vilnų megzdavo pirštines, kuriom apsimovus, kai kopė bites, jos negelis" (87,27-29).

Lietuvoje gyvuliai ir paukščiai susilaukdavo ne mažiau dėmesio. Ypatingu rūpesčiu, kaip ir Latvijoje, buvo apgaubtos avys - svarbu, kad raganos joms nepakenktų, kad jos vestų daug ėriukų, ypač avyčių (iš pirmo Kūčių dieną apsilenkusio žmogaus sprendė, ką avys ar kūrvės ves). Prieš nešant Kūčių stalui šieną; apžiūrėdavo gyvulius, geriau pašerėdavo tikėdamiesi, kad ateinančiais metais bus daugiau pašarų ir gyvuliai bus geresni, ir norėdami Dievo išprašygerą derlių. Po vakarienės, o dažniausiai Kalėdų rytą gyvuliams išdėlindavo Kūčių stalo šieną - tai "gyvulių Kūčios" (buvo laikoma, kad šienas, pabuvęs ant Kūčių stalo, tampa šventu). Duodavo ir duonos, kiti net kalėdaičio patrupindavo. Tai darydavo, kad gyvuliai sveiki būtų, nesirgtų, gerai vestųsi, sugtų, ganant resiskirstytų. Kai kur gyvulių šerti Kalėdų rytą keldavosi kuo anksčiau - sakydavo, kad šuomet greičiau rudenį lauko darbus nudirbs (Joniškėlio apyl.).

Mažoje Lietuvoje buvo išlikęs ir senesnis kalėdinis gyvulių šėrimo paprotys: Moterys Joninių išvakarėse susirėdavo devynerių žolių pluoštus, pusę jų iki vidurnakčio sušerėdavo savo karvėms, o kitą sudžiovindavo ir laikydavo iki Kalėdų - žieminio saulės grįžimo, tada (kai kur ir Naujųjų metų naktį) tas liekanas duodavo karvėms, kad liktų sveikos ir būtų pieningos. Tos žolės vartotos ir smilkymui - apsigus žmonėms ar gyvuliams (75,278).

Moterys rūpindavosi, kad steinančiais metais vištos geriau dėtų, nemėtytų kiaušinių. Pavalgius Kūčių vakarienę, o dažniausiai Kalėdų rytą, tuo tikslu jas lesindavo nuo Kūčių vakarienės likusiais kviečiais, žirniais, pupomis, gruce, pėbiromis iš po šieno. Paprastai šį lesalą suberdavo į vežimo rato ar statinės lanką, jį imituodavo apjuosdami grūdus virve ar virtuvės indais. Kad kiaušinių vištos nemėtytų, Anykščių, Kupiškio ir Radviliškio raj. Kūčių vakare iš žirnių, kviečių, miežių, avižų ir rugių specialiai virdavo mišinį, kurį vadino "paukščių kūčiomis".

Šienas ir valgių likučiai nuo Kūčių stalo dalinama svelėms ir karvėms, o neduodama (neskaitant stakirų atvejų) šunims, kiaulėms, katėms, arkliams - nes jų nebuvę Botliejus tvartelyje, kai gimė Kristus.

Dėl katalikiškų tradicijų ir socialinio izoliuotumo lietuvių Kūčių diena nuo kaimyninių tautų skyrėsi asketiškumu ir elgesio santūrumu. Lietuviai griežčiau pasninkavo, vakare stalą, užuot dengė šiaudais, dengė šieną, jautė ypatingą ryšį su šeimos mirusiais. XIX-XX a. jų būdingi valgiai - kūčiukai, avižų kisielius, medus (ypač miešimas), patiekalai su agnomis, rėni žirniai, virtų grūdų (kviečių, žirnių, pupelių ir kt.) mišinys "šiupinys". Ypatingą maginę galią lietuviai teikė žirniams - jais "vaisindavo" sodo medžius, kad apgintų gyvulius nuo ragenų, barstė tvartuose.

Katalikiškoje Vidurio Europoje (Lietuvoje, Lenkijoje, Vakarų Baltarusijoje, Latvijos Latgalėje, o vietomis ir Vokietijoje), daugelyje šeimų Kūčių vakare dėmesio centre kalėdaičiai ant stalo, pas stačiatikius (Baltarusijoje ir Ukrainoje) - užstalės kertė su ten padėtu "kūčios" patiekalu. Reformatams tokios iškilmingos vakarienės nepažįstamos - drauge su katalikybe reformacija atmetė ir senuosius vietos papročius.

Lietuviai su rytų bei vakarų slavais ir skandinavų tautomis jungia javų pėdo užstalės kertėje statymo paprotys, mirusių atminimas, pestangos mėginėmis priemonėmis apsiginti nuo piktyčių jėgų; su slavais - vėjo maldevimas, kad nepakenktų pasėliams. Rytine Lietuvos dalimi (per Švenčionių, Vilniaus, Šalčininkų raj.) praeina slavams būdingų Kūčių patiekalų - blynų ir virtinukų gaminimo riba. Rytų Lietuvą su Baltarusija jungia trejos Kūčios (kalėdinės, naujametinės ir Trijų Karalių - Epifanijos).

Etnografiniai lietuvių, baltarusių, ukrainiečių artumai formotis, matyt, įtekos turėjo ir ilgalaikis bendras gyvenimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybėje.

KŪČIŲ KILMĖ

Krikščionybė Lietuvą pasiekė žymiai vėliau negu gretimas tautos. Rusija, Vokietija ir Lenkija psikrikštijo I tūkstantmečio pabaigoje, Kuršas ir Žiemgala tryliktame amžiuje, tuo tarpu tik keturiolikto amžiaus pabaigoje-penkiolikto pradžioje sukštaičiai (1387) ir žemaičiai (1413). Kartu susiklostė kultūrinės krikščioniškų kraštų įtakos sferos. Į Prūsus, Kuršius ir Žiemgalius kartu su krikščionybe atėjo ir bent kiek germaniškos kultūros, o didžioji Lietuvos dalis su krikštu perėmė ir kai kuriuos papročius iš Lenkijos. Iki tol Lietuvoje, kaip ir ikikrikščioniškoje Lenkijoje, matyt, buvo laikomasi nerašyto ūkio kalendoriaus, minimos agrarinės, kalendorinės šventės, mirusiųjų dienos ir t.t. Krikščionybė, įvesdama savo kalendorių, ūkio kalendoriaus šventes pakeitė konkrečiomis krikščioniškomis šventėmis, ėmė išguiti ankstesnius papročius, senosioms tradicijoms suteikdama naują prasmę ir formas (71,99).

Konkretesnių žinių apie Kalėdų ir jų išvakarių papročius Vidurio Europoje tėra iš XVII a. Buvo tai sudėtingas metas, kai reformacija, nediferencijuodama, kaip pagonybę ujo tiek katalikiškus, tiek ikikrikščioniškus liaudies papročius, o vėl sugrįžusi katalikybė toliau ieškojo pagonybės liekanų. Tuo metu ir buvo užrašytos pirmosios mūsų laikus pasiekusios žinios apie kalėdinio meto papročius - užrašytojai buvo reformatų dvasininkai. Tačiau tos žinios iš Lenkijos, Lietuvos ir liuteroniškos Latvijos gana skirtingos.

XVII šimtmečio viduryje lenkų evangelikų kunigas A.Gdacjusz, aprašydamas katalikų Kūčias, jų apeigas prilygino prietarams - dėl stalo dengimo šiaudais, kuriais paskui apriš obelis, kalėdaičio trupinimo ant valgių, dėl valgių nešimo gyvuliams, kad jų neužburtų, aguonų barstymo pastatų kertėse (71,386). Tačiau tai pakankamas įrodymas, kad Lenkijoje XVII a. jau buvo susiformavęs mūsų laikus pasiekusių katalikiškų Kūčių apeigų pirmtakas. Kuržemės hercogystės liuteronų superintendantas (stitinka katalikų vyskupą) Paulius Einhornas 1636 m. irgi aprašė, kaip tame krašte buvo sutinkamos Kalėdos: "Kiek iš jų pagonybės liekanų galima suprasti, jie yra tarneavę begėdi. Jiems dievams ir šventę nepadorias bei begėdiškas šventes. Ir mūsų Kristaus naktį, taip pat iš vakaro prieš ją, jiems būna begėdiška šventė su valgymu,

gėrimu, šokimu ir riksmiais. Tas pats vakaras vadinamas ir Trinkos vakaru, nes jie tada smarkiai rėkdami valkioja trinką, o paskui ją sudegina, tuo rodydami savo džiaugsmą". Ankstesniame, 1609 m., aprašyme minima trinką deginus Kalėdų vakare (142). Vadinasi, Latvijoje senieji papročiai į katalikiškus dar nebuvo perorientuoti.

To meto (1611 m.) jėzuitų informacijoje iš Kražių kolegijos rašoma, jog "kiti vyrai ir moterys nešdavo bedieviškas aukas mirusių senolių ir draugų vėlėms ir kiekvienas gana dažnai, ypač per didžiąsias Velykų, Kalėdų ir Visų šventųjų iškilmes, joms paruošdavo puotas" (85,208). Tai rodo, kad Kalėdų švenčių metu lietuviai prisiminėdavo ir mirusius. Tačiau apie visuotinį ne tik katalikiškų Kūčių, bet ir Kalėdų šventimą XVII a. pr. Lietuvoje kalbėti, matyt, dar per anksti. M.Valančiaus teigimu, XVI a. buvo žmonių, kurie "savo amžiuje nematė kunigo". Z.Zinkevičiaus nuomone, " Nors senoji tikyba tada jau nebeklestėjo, bet savo įtaka plačiosioms liaudies masėms iki XVI a. vargu ar nusileido katalikybei" (152,III,142). Lietuviškai mokančių katalikų kunigų tuo metu buvo nedaug, o be jų paprastai žmonės, ypač valstiečiai, neretai dar atlikdavo ir senąsias apeigas (135,20).

Tam įtakos galėjo turėti ir bendrieji kultūriniai poslinkiai. XV a.—XVII a. pradžia - tai laikas, kai Vakarų Europos dailėje išpopuliarėja Paskutinės vakarienės siužetas, kai kalėdinėse giesmėse ir vaizdiniame mene išpopuliarintos Kristaus gimimas tvartelyje tarp gyvulių, ypač artimas žemdirbio pasaulėvaizdiui. XVI a. Lietuvoje atsiskiria gyvenamieji namai ir tvartai, atsiranda vaismedžių sodai, gėlių darželiai, vėliau susiję su Kūčių papročių vyksmu (95,199-204).

Tačiau prielaidos katalikiškų Kūčių dienos ir ypač vakarienės papročiams formotis, matyt, atsirado kur kas anksčiau, nuo tada, kai Kalėdos imtos švęsti pestovią, nekaltiojamą dieną.

Neabejotinas veiksnys persiorientuojant seniesiems papročiams į katalikiškų Kalėdų prieššventio papročius buvo kalėdaičių, atėjusių į Lietuvą per Lenkiją, pasirodymas. Jie gali pasitarnauti ir nustatant krikščioniškųjų Kūčių formavimosi Lietuvoje laiką. Kalėdaičių ir ostijos kepimo technologija yra vienoda. Žinoma, kad iki XII a. ostija buvo lėkštę primenančių didelių duonos papločių su įkartomis pevidalo, laužoma ir delinama žmonėms. Ankstyvaisiais krikščionybės metais kunigas ją duodavo parsinešti namo, nunešti ligoniams ir kaliniams. XII a. Vakarų bažnyčia ostijas

ėmė kepti lengvutes, kaip ir mūsų dienomis. Pirmaisiais šimtmečiais, kaip dabar Rytų speigų ar reformatų bažnyčiose, komunija buvo teikiama vyno ir duonos pavidalu (vyno nemo neštis neduodavo). Komunijos dalijimas abiem pavidalais vyko dar XIII šimtmetyje, kol visuotinis katalikų Bažnyčios susirinkimas Konstancoje 1415 m. galutinai paskelbė komuniją vienu pavidalu (75,290-291). Teigi jeigu dzūčių (taip pat ir gretimose Baltarusijos bei Lenkijos apylinkėse) kūčių vakare valgomas leužomas "lamencus", "macus" laikysime išlikusia pirmine ostijos forma, galima daryti prielaidą, kad krikščionybė čia jau buvo žinoma prieš Konstanco susirinkimą. Į tuos laikus veda ir kai kuriose šeimose praktikuojamas trupučio vyno arba vyšnių sunkos gėrimas per Kūčių vakarienę (nors pats vynas Lietuvoje nėra senas reiškinys). Aliuzija į ankstesnius laikus yra ir dalinimosi kalėdaičių paprotys, jo trupinimas bei barstymas ant Kūčių vakarienės valgių - tai primena komunijos leužymą ir dalinimą žmonėms ankstyvoje krikščionybėje.

Ukrainoje ir Baltarusijoje gerai žinomas žodis k u t j a (kartais vartotas ir Kalėdų prieššvenčiui vadinti), kalbininkų nuomone, lietuviškąją Kūčių pavadinimo formą turėjo įgyti XII-XIII a. Kaip tvirtina kalbos istorijos tyrinėtojas A.Sabalaiškas, bent pora šimtmečių prieš oficialų Lietuvos krikštą iš rytų slavų į lietuvių kalbą atėjo krikščioniškos sąvokos pavadinantys žodžiai - engelas,

bažnyčia, Kalėdos, nedėlia, Velykos (115,130). Tad to meto Lietuvoje galime drąsiau ieškoti krikščioniškų Kūčių formavimosi pradžių.

Kaip rašo A.Sabalaiškas, rusai ir baltarusiai šiuo žodžiu specialios šventės nevadino. Tačiau jėm vadinamas valgis gana panašus į mūsų iš miežinių kruopų arba ryžių su medumi ir razinomis, mirusiųjų paminėjimo dieną nešamas į bažnyčią šventinti, valgomas taip pat Kalėdų, Naujųjų metų išvakarėse (115,178). P/a klausimas,

kodėl lietuviai, kaip rodo archeologinė, etnografinė istorinė ir kalbinė medžiaga, turėdami savą panašų valgį: šūpinis (75,67; 90, XIV,94)), naudotą ir mirusiems vaišinti (138,87), panoro keisti jo pavadinimą į kūčių. Vadinas, šis žodis į Lietuvą bus patekęs ne valgiui, o Kalėdų prieššvenčiui vadinti.

Nemaža autorių Kūčiose ieško ikikrikščioniškų Naujųjų Metų, įvelgis mirusių pagerbimą, ryšį su saule, javų aukojimo vaisės, dviejų žemdirbio veiklos laikotarpių sandūra.

Naujųjų metų pradžios įvelgimas Kūčiose itin būdinga mitologinės krypties XIX-XX a. tyrinėtojams (T.Narbutui, S.Daukantui, J.Vabalai-

Gudeičiui, mūsų dienomis N.Vėliui, N.Laurinkienei). Kalėdas su Naujaisiais metais tapatina ir etnografinės medžiagos pateikėjų dalis, tuo labiau kad mūsų šimtmetyje dauguma tikinčiųjų valstybinių Naujųjų metų visai nepripažino, metų pradžia laikydami žmonijos Išganytojo stėjimą. Tad ir tokio tyrinėtojų požiūrio negalima atmesti, tuo labiau jog ne visi pateikėjai nurodo, apie kokius metus jie kalba - ūkinius, bažnytinius ar valstybinius. Pateikdami duomenis dalis tyrinėtojų nesukonkretina istorinio laikotarpio. Nepaliestas ir faktas, kad anksčiau nauji metai įvairiose Europos šalyse prasidedavo skirtingu laiku: vokiškose žemėse iki 1310m. juos pradėdavo nuo Velykų, vėliau nuo Kalėdų, o 1582 m. įvedus Grigaliaus kalendorių, - vėl perkeiti į sausio 1 d. Rusai skaičiavo nuo kovo mėn., vėliau nuo rugsėjo mėn., o ir pastaruoju metu statistikų ir katalikų švenčių dienos nesutampa.

Kadangi iki XVI a. nauji metai daugeliui Europos tautų prasidedavo nuo Velykų, galima daryti prielaidą, kad pirmaisiais antroje tūkstantmečio šimtmečiais nauji metai Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, galėjo būti pradėdami pavasarį. Tokio požiūrio jau laikėsi T.Narbutas (104,271) ir J.Balduškas (66,1206). Tenka sutikti su daugelio šoninių tyrinėtojų nuomone, kad Kūčių-Kalėdų šventė susijusi su pavasario gamtoje - šviesėjimu, dienos ilgėjimu, naujų metų laukimu, kuriu, deje, iki viduramžių negalima istoriškai datuoti. Kaip pastebėjo Vakarų ir Rytų kraštų papročių tyrinėtojai, jie buvę siejami su konkrečiais darbais ir pastovios datos neturėjo (149,556), kol sutapo su krikščionių naujų metų pradžia. V.Propas laikėsi nuomonės, kad įvairiose tautose skirtingose epochose nauji metai galėjo būti pradėdami nuo vienos iš keturių saulės vartų (170,13). M.Eliada atkreipė dėmesį, jog dėl auginančių kultūrų įvairovės atskirų tautų naujieji metai ir derliaus sezonai gali būti skirtingai tarpusavyje susieti (180,65-66). Tai patvirtina rusų žemdirbių kalendorinių papročių tyrinėtojo V.I.Čičerovo prieita išvada, kad Kūčios daugiau atspindi pasninko pabaigą negu naujmetinių švenčių pradžią (178,83).

Lietuviškos, kaip ir kitų Europos kraštų, Kalėdos pateko į iki krikščioniškųjų laikų dvylikadienio vietą. Jų papročiai formavosi agrariniam kalendoriui būdingų švenčių apeigų, saulės nuotakų veikiami, o, galimas dalykas, joms turėjo įtakos ir per kitus krikščionybės atneštų romėnų rudens švenčių papročiai (66,1206).

Dvylikadienis, Lietuvoje žinomas šventvakarių (Rusijoje - Kalėdų) pavadinimu, įvairiuose kraštuose pažymimas skirtingu laiku: Si-

lezijoje nuo Šv. Liucijos (gruodžio 13) iki Kūčių, Bavarijoje nuo Šv. Tomo (gruodžio 21 d.) iki Naujų metų. Lietuvoje - nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, Rusijoje - nuo Kalėdų iki Epifanijos (senu stiliumi). Tikėta, jog tuo metu siaučiančios raganos, todėl žmonės apsisaugojimui imdavosi magiškų veikamų, draudimų. Dvylikadienių žaidimais Rusijoje, V.Čičerovo (178,23) ir B.Rybakovo (172,663) nuomone, imituojami steinančių 12 mėnesių darbai, pasitaiko beveik visų apeigų, kurias reiks sekančiais metais atlikti, elementai.

Nemažai bendrų elementų yra Kūčių ir Joninių papročiuose. Tai tik dvi bažnytinės šventės, skirtos gimtadieniams pažymėti. Kalėdos - Jėzaus Kristaus, o Joninės - jo krikštytojo šv. Jono. Tačiau Kalėdos - iškilminga bažnyčios šventė, tuo tarpu Joninės ypatingesėmis apeigomis bažnyčioje nepažymimos. Todėl liaudiškieji Joninių išvakarių papročiai geriau išlaikė senąją formą. Atskirų Kūčių ir Joninių fragmentų tapatumas gali būti jų bendros ikikrikščioniškos kilmės įrodymas. Joninės, kaip ir Kūčios, darbų viruso riba: iki Joninių baigiami pavasario darbai, prasideda lauko gėrybių nuėmimas; iki Kūčių baigiami sverbesni derliūs apdorojimo darbai, prasideda kitų ūkinių metų rūpesčiai. Abiejų švenčių išvakarės - ir galimo blogio dienos, ypač pavojingos karvėms. Kūčių naktį 12 val. prakalbą gyvuliams, sąlas vanduo, o Joninių - pražystąs papartis arba dremedis, per Kūčias - rožė; liudininkai gali įgyti nepaprastų galių. Kūčių orai turi tiesioginį ryšį su Joninių orais. Joninių ir Kūčių vakaro vedybų spėjimai yra panašūs, o sapnų aiškinimai net sutampa. Tačiau per Kūčias-Kalėdas siškesnių saulės pagerbimo apeigų nepastebime.

Lietuvių, kaip ir kitos tautos, viensip ar kitaip pažymėdavo darbų pradžią ir baigtį, o Kalėdos, kaip pastebėjo A.Vyšniauskaitė, - dviejų žemdirbio veiklos laikotarpių sandūra (144,10). Gruodžio mėnesiui būdinga kūlės ir linemyno pabaigtuvės. Tada atsitiktinei XIX a. Kūčių vyksme ženkli vieta teko rugiepjūtės pabaigtuvių simboliu - javų pėdo - statymo krikštasiuolėje apeigai: tai dviejų derlių, buvusio ir būsimo, sandūra. Šio pėdo grūdai, kuriems teikiama maginė galia, perskiriami į dvi dalis - duona ir sėklas; vieniems sustiprėja skalsos, antriems - derlumo gelios. Tų pačių galių, manyta, įgyja ir kas ant stalo sudėta, ką praėjusiais metais pelnė žmogus. (Tuo šiuo šventė skiriasi nuo Narbuto "javų aukojamųjų valgių".

Čia ir kisulienai teko ypatinga paskirtis. Gruodžio mėnuo - pats rudeninio kisulienai teko ypatingas sezonas. Kisulieną Kalėdų išvakarėse

valgė nesileiką pasninkinės vakarienės liuteronai. Tačiau reikia aiškintis, kodėl kartais kiauliena dedama ant Kūčių stalo katalikų šeimose, nors jos ir nevelgoms.

Vokiečiai, ypač katalikai, Kūčių vakarienę valgė po vakarinės žvaigždės pasirodymo ar vidunakčio psmaldų, t.y. pasninkui pasibėgus, ir jau su mėsa. Kiti ir prieš psmaldes stengėsi riebiai ir sočiai pavalgyti, "kad susitikus su piktomis dvasiomis būtų stiprūs". Per Kalėdas vienoje šeimoje valgė karpį, kitose kiaulės galvą (164, 148-151). A.Potebnios aiškinimu, vokiečiai per Kalėdas kiaulieną valgydavo tikėdamiesi pakelti javų derlingumą (169,28).

Kiaulės knyslė – būdingiausias latvių kalėdinis valgis. Jis, O.Lydeko nuomone, simbolizuoja arklą, nes ir kiaulė savo knysle aris žemę. Knyslę verda su stambiais miežinėmis kruopomis, kurias valgo, kad būtų pasiturintys ir laimingi. Toks valgis minimas ir dainoje: "Ateik, sesele, pasisvečiuoti Kalėdų vakare, bus žirnių, bus pupų, bus kiaulės knyslielė" (87,8-9). Kiaulės galvą Kūčių vakare valgė ir Garsenės apylinkių lietuviai liuteronai. Žinoma kiaulienos dėjus ant Kūčių stalo ir katalikų šeimose – kad geriau sugtų kiaulės (Pėgirių apyl.) ar mirusiems – "Nektį atėjusios dvasios valgys" (Šimonių apyl.). Ksi kurie rokiškėnai, kad gyvuliai geriau sektųsi, būtų sveiki ir gerai sugtų, Kalėdų rytą valgydavo po kšnelį įvairios mėsos (5,4-5).

Laikantis požiūrio, kad reformacinio judėjimo metu, tai yra XVI-XVII a., dar ir katalikybė visuotinai nebuvo įsitvirtinusi Lietuvoje, galima manyti, kad latvių liuteronų ir Aknystos-Garsenės lietuvių liuteronų priimtos troškintos su grūdais ar žirniais kiaulės knyslės ar galvos valgymas Kalėdų išvakarėse yra ankstesnių už katalikiškas Kūčias speiginių vaišių forma.

P.Dundulienė kiaulienos valgymą per Kalėdas laikė speiginiu ir siejo su senovine magine priemone žemės vaisingumui bei derlingumui pakelti. Be to, kiaulė simbolizuojanti lengvą dirvos išsirimą (38,125). Tėd pagrindine kiaulienos (ypač knyslės) valgymo priežastimi reiktų laikyti maginį žemės derlingumo skatinimą.

Senųjų žemės darbo papročių ir švenčių ypstybė ta, kad čia į vieną visumą sujungiams praėitis, dabartis ir ateitis. Džiaugiantis tuo, kaip yra, buvo siekiama viensip ar kitsip lemti ateities sėkmę. Vienodai buvo svarbu palydėti mirusią gyvybę ir skatinti naują. Šventės sudėtinė dalis buvo pastangos atsiriboti nuo buvusių ir ypač – nuo galinčių ištikti nesėkmių. Tam buvo imamasi įvairių me-

ginių priemonių. Į apeiginę šventės dalį turėjo įeiti ir pestangos maginiais ratais apsaugoti laukus bei namus nuo galimo blogio.

Prie Kūčių stalo atiduodama dalis visiems, kam priklausė - gyvuliams, paukščiams, bitėms, vėjui, elgetoms. Dauguma įvairių šalių tyrinėtojų atkreipė dėmesį į Kūčių ryšį su giminės mirusiais. J. Vabalas-Gudaitis rašė, kad "Kūčių vakarieniėje bočių dvasios dalyvauja, ir joms net atskirai kai kurių valgių reikia duoti" (136), mirusiųjų kulto pėdsakų Kūčiose išvelgė J. Balys (6, 100). A. J. Greimui Kėlėdos, kaip bendruomeninio solidarumo šventė, apima gyvųjų ir mirusiųjų bendruomenę (50, 332-333), N. Vėliui - Kūčių naktis glaudžiai susijusi su mirusiais ir jiems artimu Vėliu (141, 142-143).

Vėlių atsilankymas į palikuonių namus - neatskiriama Kūčių vykimo dalis. Jų atsilankymo tikslus padėti suprasti gali laidotuvių, paminėjimų, ikirikikščioniškojo Vėlinių pirmtako - Ilgių - ir Kūčių pročių apeigų bei jų prasmų sulyginimas.

Manyta, kad praėjus kuriam laikui po mirties vėlės persikeliančios į pomirtines, toli nuo namų esančios, buveinės, kur gyvenančios panašų, kaip iki mirties, gyvenimą. Todėl mirusieji ruošiami kelionei, atiduodama jų dalis, visų pirma daiktai, kuriais naudojosi gyvi būdami. Stengiamasi su vėlėmis skrupulingai atsiskaityti, kad grįždamos atsiimti savo dalies nekerštautų. Viena velionio turto dalis buvo dedama į karstą arba duobę, o kita suvartojama vaišėms, kuriose, kaip buvo manoma, dalyvauja ir mirusiojo vėlė. Laidotuvių pietų likučiai buvo paliekami ant stalo ir iki artimiausio saulėtekio nejudinami, nes vėlė, jeigu būna laidotuvių iškilėmis patenkinta, naktį sugrįžta padėkoti už parodytą dėmesį. Dar ketvirtame mūsų šimtmečio dešimtmetyje A. Mažiulis Sertų apylinkėse užrašė, kad čia per laidotuves ir minint mirusįjį buvo stengiamasi iškelti kuo didžiausias vaišes, kad kartu pasistiprintų ir tų namų vėlės, antaraip kitu būdu pasiimsiančios savo dalį - vėl miršiąs žmogus ar kitokios nelaimės apniksiančios namus. Įvairiose Lietuvos vietose iki mūsų dienų išlikusi tokios aukos forma - gyvulio, ypač kiaušės, skerdimas laidotuvėms (69, 8-15, 29-32).

Sąsąjį su Kūčiomis yra ir mirusiųjų paminėjimuose (per keturdėlius, metines). M. Strijkovskis rašė, jog XVI a. pabaigoje Kurše, Semboje ir Prūsijoje per paminėjimo vaišes visi, linkėdami ko nors mirusiam gimnainiui, metė į pastalę po kąsnelį kiekvieno valgio ir liejo alaus (70, 72). Dar ir mūsų šimtmetyje per metinius ar kitokius mirusiųjų paminėjimus po bendros maldos (rožinio) ir vaišių

palikdavo ligi ryto apkreutus stalus, kad vėlės rastų kuo pasivaikinti (Alvito, Barklainių, Ramygelos, Šilalės apyl.) (79,23). XVI a. Lietuvoje suvalius derlių - po linų bei kanapių globėjo dievo Vaižganto švenčių, spalio pabaigoje - lapkričio pradžioje buvo pažymimos Ilgės: pirtyse vaišėmis apdedami stalai, sustatomos kėdės ir kviečiami vaišintis mirusieji (82,23-24). P.Dundulienė, aprašydama jau mūsų šimtmetyje Gervėčių apylinkėje šventą derliaus šventę, pastebi, kad tą vakarą prieš valgant šeimininkas kiekvienos sriubos po tris šaukštus nuliejo į pastalę vėlėms (42,86).

Palyginę patiekalus, specialiai gamintus laidotuvėms, mirusiųjų paminėjimams ir Kūčioms, matome, kad ikirikščioniškajame laikotarpyje laidojant į duobę dėtas įvairių javų mišinys - šiupinys, kartais su paukštiena. Kaip rašė M.Valančius "Žemaičių vyskupystėje", žemaičiai, paminėdami artimųjų mirties sukaktuves, XVI a. dar tebedėjo ant keptų "bliūdus ir reugtines šiupinio" (138,87). Toks šiupinys - paprotinio Kūčių patiekalo nepaslinkinis atitikmuo, kai kuriose Lietuvos vietose išlikęs iki mūsų šimtmečio vidurio. Galima sąsaja ir tarp dar mūsų šimtmečio viduryje elgetoms specialiai valinėms keptų mažų duonos kepalėlių ir Kūčių vakarienei keptam kūčiukų.

Kaip matome, į laidotuvių, mirusiųjų paminėjimų ir derliaus suvalymo pabaigtuvių apeigas įėjo dalies atidavimas mirusiems. Vadinas, ir viduržiemį, kai pažymimos kūlės pabaigtuvės, kai skerdžiamos kiaulės, dalis turėjo būti atiduodama. Kūčių vakare paliekama mirusiems laisva vieta prie stalo, nuliejama, padedama ant palangės ar lauke valgių. Atkreiptinas dėmesys, kad ne tik mirusius paminint, bet ir per Kūčias simboliškai buvo ruošiami du stalai: vienas gyviesiems, o antras, paliekamas nakčiai, - mirusiems. Dalinimasis maistu - tai simbolinės žemdirbio pastengos permaldauti mirusius, kad nekerštautų, neužtrauktų namams nelaimių, kad gyvųjų nesišauktų pas save.

Vadinas, Kūčių paprotyje, praskleidus krikščioniškosios kultūros klodą, atsiveria derliaus metinių pabaigtuvių šventė, kurioje siekiama nulemti ir sekančių metų derliaus sėkmę. Jos vienas esminių bruožų buvo derliaus dalybos su giminės mirusiais. Tik tai padarius, imamasi naujų ūkio metų darbų (pradedamas naujas ciklas), tikimasi sėkmės.

Dera pabandyti atsakyti į klausimą dėl šios šventės dienos. Darbų pabaigtuvės, su kuriomis sutapo agrarinės šventės, net ir nesenoje praeityje pastovios dienos neturėjo - tad vargu ar galėjo tu-

rėti ikirikščiioniškais laikais. Galima numanyti, kad ikirikščiioniškais laikais derliaus metų pabaigtuvės vyko baigus kūlės darbus mėnulio mėnesio laikotarpiu (tarp jauno ir seno), ir nuolatinės dienos, tuo labiau visose šeimose vienu metu, negalėjo turėti. Tariau 9 ar 12-os kartų Užgavėnių valgymas, 9 ar 12 Kūčių patiekalų, pilni pavojų dvylikadieniai prieš Kalėdas ir po jų siūlo išvadą, kad ši šventė galėjo būti švenčiama 12-os dienų tarpsnyje (skiriant po vieną dieną kiekvienam steinančių ūkių metų mėnesiui) ir apimti žiemos saulėgrįžos laiką.

Atskirose epochose, matyt, derliaus metinių pabaigtuvių šventė sutapo su naujų metų pradžios pažymėjimu. Neatmestina ir galimybė, kad Naujuosius metus lietuviai švęsavo du kartus - tiek per žiemos, tiek ir per pavasario saulėgrįžą.

PABAIGA

Katalikiškos Kūčios - adventinio pasiruošimo Kristaus gimimo šventei, Kalėdoms, - kulminacija. Lietuvoje Kūčioms priešlaidos atsirado, matyt, dar prieš oficialų krikščionybės įvedimą, kai lietuvių kalba jau turėjo krikščioniškas speigas apibūdinančius žodžius - angelas, bažnyčia, Kalėdos, Velykos. Prieš oficialų valstybės krikštą į lietuvių kalbą įsiliejo ir žodis kūčia, rytų slavų vartotas pavadinti apeiginiam patiekalui, valgomam laidotuvėse, mirusių paminėjimuose, prieš Kalėdas ir Naujus Metus. Tačiau lietuviai turi ir savą patiekalą, analogišką slavų kūčiai, su savu pavadinimu - šiupinys. Vadinasi, žodis kūčia į lietuvių kalbą turėjo įsiliegti ne apeiginiam valgiui, o Kalėdų prieššvenčiui vadinti. (Tačiau konkretesnių žinių apie Kalėdų prieššvenčio papročius Vidurio Europos tautose yra tik iš XVI-XVII a.).

Kūčių papročiuose susijungia ikikrikščioniškojo ir krikščioniškojo meto kultūriniai klodai; jų atpažinimas ir atskyrimas padeda nustatyti katalikiškų Kūčių papročių kilmę ir formavimosi aplinkybes.

Krikščioniškų papročių klodą Kūčiuose sudaro tai, kas siejasi su evangeliniais, Kristaus gimimą liudijančiais įvaizdžiais. Vyksmo pagrindas - Kristaus atėjimo į žemę laukimo ir jo gimimo motyvas (Lk 2,1-14). Čia pritaipama ir Kristaus gimimo tikslas - velykinio pasiruošimo pasaulio atpirkimui - Paskutinės vakarienės - motyvas (Mt 26,17-29; Lk 22,14-20). Kūčių vakarienėje įžiūrime ir agapių - pirmųjų krikščionių bendrų katekombinių vaišių, valgytų Paskutinei vakarienei stuminti ir krikščioniškai meilei vargšams pareikšti liekana.

Pasaulio Išganytojo gimimo, Paskutinės vakarienės ir agapių simbolinė visuma Katalikiškoje Kūčių vakarienėje įkūnija liaudišką Mišių aukos įvaizdį. Ir dar - Žemaičių vyskupijoje XIX a. vid. M. Valančius rūpesčiu buvo išpopuliarinta giesmė "Eik, Adomai, jau iš rojaus.." (gruodžio 24-toji - Adomo ir Ievos vardo diena). Liaudis dar pridėjo savus simbolius - obnolį ir žirnius: Adomo ir Ievos ašaras. Taip į Kūčias įėjo pirmųjų žmonių motyvas. Susijungiant seniesiems papročiams su krikščioniškaisiais, pagrindinis veiksnys buvo kalėdaičių, atėjusių į Lietuvą per Lenkiją pasirodymas.

Atskyrus ir išskaidžius krikščionišką klodą, dalis Kūčių papročių lieka "laisvi"; juose labiausiai išryškėja agrarinis prėdas ir gyvųjų ryšys su šeimos mirusiais.

Agrarinių papročių centre svarbiausių metų darbų užbaigimo pažymėjimas (pastovios dienos darbų pabaigtuvės niekuomet neturėjo, manytina, kad jos dažniausiai šventos per "dvylikadienį") – šios šventės centre javų pėdo (skalsos ir derliaus simbolio statymas krikštai-suolės kampan; ant šios šventės stalo – įvairios ūkio gėrybės, iš kurių daugiausia reikšmės teikta troškintai su grūdais ar žirniais kiaulės knyslei – žemės ir javų derlumo simboliui. Šios vakarienės sudėtinė dalis buvo alus. Lyginant skirtingus arealus apimėnčių įvairių konfesijų ir tautų papročius aiškėja, kad dabartinė katalikiška pasninkinė Kūčių vakarienė ir kalėdiniai mėsiški pusryčiai senosiose derliaus šventėse sudarė vieną visumą. Įvedus pasninkus, ji persiskyrė į dvi dalis – Kalėdų išvakarėms atiteko pasninkiniai, kalėdiniams pusryčiams – mėsiški patiekalai.

Ikikrikščioniškoje Lietuvoje manyta, kad gyvenimo sėkmę gali lemti ir šeimos mirusiųjų vėlės (ypač laiku nuo praeito iki sekančio derliaus), todėl buvo stengiamasi joms įsiteikti, simboliškai dailinti derliumi, per laidotuves, mirusiųjų paminėjimus, vėlines paliekti mirusiems prie stalo laisva vieta, padedama valgio, nekčiai paliekami nenukraustyti stalai, kad vėlės, radusios tuščius stalus, neišsineštų gyvųjų dalios, ar nepasišauktų pas save. Vadinasi, toks ryšys tarp gyvųjų ir mirusiųjų turėjo būti per metinę derliaus šventę ir drauge su ja įsiliejo į katalikiškojo Kūčių vakaro papročius.

Dalis tyrinėtojų Kūčias-Kalėdas sieja su saulės pagerbimo ir atgimimo diena. Tačiau, kaip pastebėjo D.Sauka, "Kalėdos nebuvo tikra Saulės šventė (kaip būtų galima pasakyti apie tolygią vidurvasario saulėgrąžą – Jonines), bet neabejotinai laikoma lemtinga kalendorinių metų gaire..." Ženklių saulės pagerbimo požymių tikrai sunku Kūčiose pastebėti, ir ugnį deginimas per Kūčias didžiąją Lietuvos dalį aplenkia, tačiau visuotinis šviesėjimo, dienos ilgėjimo, saulės grįžimo laukimas Kalėdoms padidina šventinę nuotaiką.

Galutinai neišspręstas lieka ir Kūčių-Kalėdų ryšio su Naujais metais klausimas; tik aišku, kad dėl sąlyčio su krikščionyste ir poslinkių viduramžių Europos kultūroje šios šventės suartėjo. Negalima nepaisyti fakto, kad žemdirbiui nauji metai – ne senų darbų, pa-

baiga, o naujų metų pradžia (o tai būtų artimas "blovieščiams" - pavasario lygiedieniui - laikas, kai sugrieudžia pavasarinis perkūnas, perskrenda paukščiai, išvaromi į laukus gyvuliai, "atrakina žemė"). Būta nuomonės, jog per Kūčias "ženklyta buvo bene pradžia žiemos, kalėjimas žemės bei vaisių" (4,36). Todėl neatmetina galimybė, kad Lietuvoje, kaip ir kaimyniniuose kraštuose, tam tikrais istorijos tarpsniais Naujų metų pradžia galėjo būti ne gruodžio mėnuo, o pavasaris; arba ir vienas, ir kitas.

Šiandien, stokoiant vieningesnio senosios lietuvių religijos modelio bei žinių apie Lietuvos krikšto meto liturgiją, sunku nustatyti papročių atskirų elementų kilmę - manytina, kad ikikrikščioniškieji turėjo glaudžiai sietis su gamta, krikščioniškieji - su žmogaus dvasiniu atsinaujinimu. Dalis senųjų švenčių elementų, įsiliedami į katalikiškas Kūčias, pakeitė savo simbolinę prasmę. Todėl Kūčių papročiuose gerai dera senasis ir krikščioniškasis pradai.

1994 m., birželio 2.

SUTRUMPINIMAI

- EE - Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyrius rankrašty-
tynas.
- LPR - Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tau-
tosakos rankraštytynas.
- VURS - Vilniaus universiteto Centrinės bibliotekos Rankraščių sky-
rius.

LITERATŪRA

- 1 A n d z i u l y t ė - R u g i n i e n ė M. Žemaičių christiani-
zacijos pradžia. - K., 1937.
- 2 Atbėga elnias devyniaragis: R.Sabaliauskienės tautosakos ir et-
nografijos rinktinė/Sudarė P.Jokimaitienė, N.Vėlius. - V., 1986.
- 3 Ateizmo žodynas/Sudarė K.Demskis. - V., 1978.
- 4 B e l y s J. Iš Mažonios Lietuvos tautosakos//Tautosakos dar-
bai. - K., 1937. - T. 3. - P. 3-92.
- 5 B a l y s J. Lietuvių kalendorinės šventės. - Silver Spring,
1978.
- 6 B e l y s J. Lietuvių tautosakos skaitymai. - Tūbingenas, 1948.
- T. 2.
- 7 B e l y s J. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. -
Silver Spring, 1986.
- 8 B e l y s J. Ugnis ir jos garbinimas//Kūryba. - 1944. - Nr. 1.
- 9 B a r a n s u s k a s A. Rinktinė/Parengė R.Mikāytė. - V., 1994.
- 10 B a s e n a v i č i u s J. Apie vėles bei nekrokultą senovės
Lietuvių//Rinktiniai raštai. - V., 1970. - P: 272-377.
- 11 B e z z e n b e r g e r A. Litauische Forschungen. - Göttin-
gen, 1882.
- 12 B i e g e l e i s e n H. Illustrowane dzieje literatury pols-
kiej. - Wieden, 1913. - T. 1.
- 13 B y s t r o ņ J. S. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: Wiek XV-
XVII. - Warszawa, 1976. - T. 2.
- 14 B r a u d e l F. Les structures du outidien. - Paris, 1979. -
T. 1.
- 15 B r ũ k n e r A. Słownik etymologiczny języka polskiego. -
Warszawa, 1957.
- 16 B r u p n i e k s M. Senlatviešu religiskais pasaules uzskats. -
Riga, 1930.
- 17 B u č y s P. Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje//Lietu-
vių katalikų Mokslų akademijos Suvažiavimo darbai. - K., 1937. -
T.2. - P. 125-142.
- 18 B ū g a K. Rinktiniai raštai. - V., 1958-1961. - T. 1-3.
- 19 B u g a i l i š k i s P. Prietarsai senovės gyvulių ūkyje//Gim-
tasai kraštas. - 1939. Nr. 2/3. - P.634-639.
- 20 B u r e č a s B. Dusetiškių Kelėdos//Žiburėlis. - 1939. - Nr.

23-24. - P. 223-224

- 21 B u r a č a s B. Kaip pas mus švenčiamos Kalėdos: Rokiškėnų Kalėdų papročiai//Mūsų laikraštis. - 1938. - Nr. 51. - Gruodžio 22.
- 22 B u r a č a s B. Kalėdų papročiai Džūkijoje//Jaunasis ūkininkas. - 1938. - Nr. 40. - P. 626.
- 23 B u r a č a s B. Kūčios ir Kalėdos Aukštaičiuose//XX amžius. - 1937, gruodžio 23.
- 24 B u r k u s J. Dėkoju. - V., 1992.
- 25 B u t k e v i č i u s I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. - V., 1971.
- 26 Č e m k u s C. Iš Kūčių ir Kalėdų papročių//Lietuvos ūkininkas. - 1935. - Nr. 51-52. - P. 20.
- 27 C o p e r J. C. Lexikon alter symbole. - Leipzig, 1986.
- 28 Č i l v i n a i t ė M. Šventės ir jų apeigos//Gimtasis kraštas. - 1935. - Nr. 2. - P. 261-265.
- 29 Č i u b r i n s k ė s V. XIX a. pabėigos - XX a. pradžios Lietuvos kaimo gyvenamojo trobesio gerosios kertės (krikštasiulės) simbolika//Senovės baltų simboliai. - V., 1992. - P. 171-172.
- 30 Č i u l b a u l b a sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. - V., 1983.
- 31 D a u g i r d a i t ė - S r u o g i e n ė V. Lietuvos istorija. - V., 1990.
- 32 D a u k e n t a s S. Raštai. - V., 1976. - T. 1.
- 33 D e m b o v s k i S. Litauische Festgebräuche//Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft. - Heidelberg, 1893. - H. 18. - P. 505-510.
- 34 Die Attribute der Heiligen. - Ulm, 1898.
- 35 D o e r i n g O. Christliche Symbole. - Freiburg, 1933.
- 36 D o v y d a i t i s P. Kalėdų šventės kilmė ir plėtotė//Soter, 1928. - T. 5. - P. 188-201.
- 37 D u l a i t i e n ė (G l e m ž a i t ė) E. Kupiškėnų senovė. - V., 1958.
- 38 D u n d u l i e n ė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. - V., 1979.
- 39 D u n d u l i e n ė P. Lietuvių saulės sugrįžimo apeigos//Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai Istorija. - V., 1970. - T. 11. - P.199-225.
- 40 D u n d u l i e n ė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. - V., 1991.
- 41 D u n d u l i e n ė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. - V., 1990.
- 42 D u n d u l i e n ė P. Žemės ūkio apeigos ir papročiai// Gerveciai/Red. N.Vėlius. - V., 1989. - P. 81-87.
- 43 Encyklopedia kościelna. - Warszawa, 1875. - T.7.
- 44 E u l e n b e r g W. Weihnachtsbräuche in Litauen//Kownoer Zeitung. - 1916, 14. Dezember.
- 45 F r s e n k e l E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. - Heidelberg, Göttingen, 1962. - Bd. 1.

- 46 G a i g a l e t W. Die Wolfenbütteler litauischen Pestillen. Handschrift aus dem Jahre 1573//Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft, - Heidelberg, 1901. - H. 18. - P. 505-510.
- 47 G i m b u t i e n ė M. Baltai priešistoriniai laikais. - V., 1985.
- 48 G l o g e r Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. - Warszawa, 1900-1903. - T. 1-4.
- 49 G l o g e r Z. Rok polski w życiu, tradycyi i pieśni. - Warszawa, 1900.
- 50 G r e i m a s A. J. Tautos atminties belieškant: Apie dievus ir žmones. - Vilnius-Chicago, 1900.
- 51 G o b i s J. Aukštaičių vaišės//Gintasai kraštas. - 1942. - Nr. 30. - P. 80-94.
- 52 G u a r d i n i R. Išganytojai: mitai, Apreiškimas, politika. - 1994.
- 53 I v i n s k i s Z. Lietuvos istorija: Iki Vytauto Didžiojo mirties. - V., 1991.
- 54 I v i n s k i s Z. Rinktiniai raštai. - T. 4. - Krikščionybė Lietuvoje. - Roma, 1987.
- 55 Y l a S. Kūčios: Prasmė - Symbolis - Maldos. - Putnam, 1975.
- 56 J o k u b y n e s S. Adomas su Ieva ir Kūčios//Margutis. - 1936. - Nr. 24. - P. 3-5.
- 57 J u c e v i č i u s L. A. Raštai. - V., 1959.
- 58 J u c i ū t ė E. Švėkšniškių papročiai//Švėkšne/ Ats. red. A. Rūgytė. - Čikaga, 1974. - P. 181-201.
- 59 J u r g i n i s J. Feodalizmas ir krikščionybė//Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje. - V., 1977. - P. 4-12.
- 60 J u r g i n i s J. Pagonybės ir krikščionybės santykis Lietuvoje. - V., 1976.
- 61 K. Kalėdos-Nauji metai! Weihnachten-Neujahr//Lietuviškai-vokiškai savaitraštis (Tilžė). - 1912, Gruodžio 27.
- 62 Kalėdos Lietuvoje//Dabartis. - 1917. - Nr. 1. - P. 1-3.
- 63 K a p e l e r i s K. Kaip senieji lietuvininkai gyveno//Lietuvininkai/Sudarė V. Milius. - V., 1970. - P. 339-435, 452-454.
- 64 K a r s a v i n a s L. Europos kultūros istorija. - V., 1991. - T. 1.
- 65 K a t k u s M. Raštai. - V., 1965.
- 66 K e r n i u s J. [J. B a l d a u s k a s]. Kalėdos ir jų papročiai//Trimitas. - 1937. - Nr. 51. - P. 1205-1207.
- 67 K Ź a t o w i c z J. Opis obyczajów ze panowania Augusta III/Oprac. R. Polla. - Wrocław, 1851.
- 68 K o l b e r g O. Litwa. - Wrocław, Poznań, 1966.
- 69 Kolędy polskie. - Warszawa, 1966. - T. 1-2.
- 70 Kraštas ir žmonės/Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. - V., 1983.
- 71 K u c h o w i c z Z. Obyczaje Staropolskie XII-XVIII wieku. - Łódź, 1975.

- 72 Kūčios//Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. - T. 2 - V., 1968. - P. 232.
- 73 K u d i r k a J. Joninės. - V., 1991.
- 74 K u d i r k a J. Lietuviškos Kūčios//Lietuvos mokslas. - 1994.- T.II. kn. 4(5). - P. 97-108.
- 75 K u d i r k a J. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. - V., 1993.
- 76 K u d i r k a J. Tautinės Kūčių ypatybės//Liaudies kultūra. - 1994. - Nr. 5. - P. 8-15.
- 77 K u d i r k a J. Užgavėnės. - V., 1992.
- 78 K u d i r k a J. Velykų šventės. - V., 1992.
- 79 K u d i r k a J. Vėlinės. - V., 1991.
- 80 K u r s c h e s t F. Litteuisch-deutsches Wörterbuch. - Halle, 1883.
- 81 K u z m i c k a s Z. Kalėdos ir jų apeigos//Trimitas. - 1928. - Nr. 51. - P. 1673-1675.
- 82 L e s i c k i s J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. - V., 1969.
- 83 L e u r i n k i e n ė N. Atsinaujinimo šventė//Literatūra ir menas. - 1988, gruodžio 24.
- 84 L e u r i n k i e n ė N. Mito stąveital lietuvių kalendorinėse dainose. - V., 1990.
- 85 L e b e d y s J. Lietuvių kalba XVI-XVIII a. viešajame gyvenime. - V., 1976.
- 86 Lexicon Lithuanicum: Rankraštiniis XVII a. vokiečių - lietuvių kalbų žodynas. - V., 1987.
- 87 L i d e k s O. Latviešu svētki. - Rīga, 1940.
- 88 Lietuvių eniklopedija. - Boston, 1953-1959. - T. 1-36.
- 89 Lietuvių etnografijos bruožai/Red. A.Vyšniauskaitė. - V., 1964.
- 90 Lietuvių kalbos žodynas. T. 1-15. - V., 1968-1991.
- 91 M. L. Aus Preussisch-Litauen//Globus (Braunschweig). - 1972. - Nr. 15. - P. 239-240.
- 92 M a c i ū n a s V. Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje. - K., 1939.
- 93 M a n n h a r d t W. Letto-Preussische Götterlehre. - Rīga, 1936.
- 94 M a n n h a r d t W. Wald- und Feldkulte. - Berlin, 1875-1877. - Bd. 1-2.
- 95 M a t u s a s J. Sodos, daržas ir darželis senovės Lietuvoje//Tautos praeitis. - Chicago, 1960. - T. 1. - Kn. 2. - P. 199-204.
- 96 M a ž i u l i s A. Kalėdų papročiai Sartų ežero apylinkėse//XX amžius. - 1938, gruodžio 23.
- 97 M a ž v y d e s M. Pirmoji lietuviška knyga. - V., 1974.
- 98 M e r k i e n ė R. Didžiosios vilties šventė//Moteris. - 1989.-P.2.
- 99 M e r k i e n ė R. Gyvulių ūkis XVI a. - IX a. pirmoje pusėje. - V., 1989.
- 100 M i c k e v i č i u s J. Žemaičių Kalėdų burtai apie ištekejimą bei vedimą//Gimtasi kraštes. - 1941. - Nr. 1/2. - P. 96-112.

- 101 M i l i u s V. Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė - XX a. pirmoji pusė). - V., 1993.
- 102 M i l i u s V. Pietų dzūkų maistas XX a. pirmojoje pusėje//Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai. - V., 1989. - P. 112-119.
- 103 M o s z y ņ s k i K. Kultura ludowa słowian. - Warszawa, 1967.- T. 2. - Cz. 1.
- 104 N a r b u t a s T. Lietuvių tautos istorija. - V., 1992. - T.1.
- 105 Naujasis Testamentas. - Salzburg, 1989.
- 106 O s i p o w s k a J. Zwyczaje ludu w Zapuszańskim//Magazyn Powszechny. - 1838. - Nr. 25. - P. 194-196.
- 107 Pasakos, sakmės, oracijos//Surinko M.Davainis-Silvestraitis/Parengė B.Kerbelytė, K. Viščinis. - V., 1973.
- 108 P e ž i ū r a P. Religija ir dabartis. - V., 1970.
- 109 P e t r u l i s J. Kai kurie tradiciniai kupiškėnų ingeidžio ir pramogų valgiai//Kraštotyra. - V., 1971. - P. 210-211.
- 110 P i e t a r i s V. Rinktiniai raštai. - V., 1973.
- 111 P i e t s c h R. Fischerleben auf der Kurischen Nehrung. - Berlin, 1982.
- 112 P o š k a D. Raštai. - V., 1959.
- 113 R u z g y t ė J. Nuo advento iki Trijų karalių//Gintasai kraštas. - 1942. - Nr. 30. - P. 124-130.
- 114 S a b a l i a u s k a s A. Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos//Lietuvių kalbotyros klausimai. - V., 1970. - T. 12. - P. 7-81.
- 115 S a b a l i a u s k a s A. Iš kur jie?:Pasakojimas apie žodžių kilmę. - V., 1994.
- 116 S a b a l i a u s k a s A. Lietuvių kalbos leksika. - V., 1990.
- 117 S a b a l i a u s k a s A. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m. - V., 1979.
- 118 S a l y s A. Kūčios//Raštai. - Roma, 1985. - T. 3. - P. 280-282.
- 119 S a u k s D. Lietuvių tautosaka. - V., 1982.
- 120 S c h i p p e l E. Ausgewählte Kapitel zur Volkskunde Ost- und Westpreussens. - Danzig, 1921. T. 1.
- 121 S c h m i d t W. Die kulturhistorische Methode und ihre ethnologischen Ergebnisse//Ursprung und Werden der Religion: Theorien und Tatsachen. - Münster, 1930. - P. 213-243.
- 122 S k r o d e n i s S. Kalendorinės apeigos, papročiai ir tautosaka//Dieveniškės/Red. V.Milius. - V., 1968. - P. 258-266.
- 123 S k r o d e n i s S. Žemaičių buitis J.Pabrėžos pamokaluose//Jurgis Pabrėža (1771-1849). - V., 1972. - P. 66-76.
- 124 S l a v i ū n a s Z. Lisudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mėžvydo raštuose/Senoji lietuviška knyga. - V., 1947. - P. 165-214.
- 125 Słownik etnologiczny/Pod red. Z.Staszczek. - Warszawa-Poznań, 1987.

- 126 **S t a k a s u s k á s J.** Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje.- K., 1934.
- 127 **S t a t k e v i č i u s V.** Šilališkiai. - V., 1992.
- 128 **S t e n d e r G. F.** Lettische Grammatik. - Mitau, 1783.
- 129 **S a t r i j o s R a g a n a.** Seneme dvare. - V., 1969.
- 130 **Š i r v y d a s K.** Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. - V., 1979.
- 131 **Š i r v y d i e n ė K.** Kalėdos Lietuvoje dar stambeldijos laikais//Moteryų dirva (Chicago). - 1920. - Nr. 12. - P. 9-11.
- 132 **Š l i a v e s J.** Žeimelio spylinkės. - V., 1985.
- 133 **Š l i a v e s J.** Žiemgalos tyrinėjimai:Žeimelis. - T.1. - V., 1993.
- 134 **Š m i t s P.** Letviešu tautas ticējumi. - Rīga, 1940-1941. - 1.-4. sēj.
- 135 **U r b a n a v i č i u s V.** Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII-XVI a.: Humanitarinių mokslų srities Archeologijos krypties habilit. daktaro disertacijos tezės. - V., 1993.
- 136 **V a b a l a s - G u d s i t i s J.** Kalėdų šventės kilmė//Lietuva. - 1920, gruodžio 24.
- 137 **V a i ž g a n t a s.** Lietuvių papročiai per šventes//Viltis. - 1907, gruodžio 23; 1908, sausio 1.
- 138 **V a l a n č i u s M.** Raštai. - V., 1972. - T. 2.
- 139 **V ė l i u s N.** Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis. - V., 1989.
- 140 **V ė l i u s N.** Mitologinė švenčių semantika//Krantai. - 1989.- Vas. - P. 8-14.
- 141 **V ė l i u s N.** Senovės baltų pasaulėžiūra. - V., 1983.
- 142 **V i b a S.** Blūka vakars//Kultūros fondo 15. Avize. - 1991., decembris.
- 143 **V i š i n s k i s P.** Raštai. V., 1964.
- 144 **V y š n i a u s k a i t ė A.** Kalėdos ir kalėdinio laikotarpio papročiai//Lietuvių kalendorinės šventės. - V., 1990. - P. 10-30.
- 145 **V y š n i e u s k a i t ė A.** Kūčios ir Kalėdos - visų susitaikymo šventė//Tarybų darbas. - 1988. - Nr. 12. - P. 28-30.
- 146 **V y š n i a u s k a i t ė A.** Mūsų metai ir šventės. - V., 1993.
- 147 **W i t o r t J.** Kucys na Litwie//Lud. - Lwów, 1897. - T. 3. - P. 1-6.
- 148 **W i t o r t J.** Polemiks//Lud. - Lwów, 1897. - T. 3. - P. 384-385.
- 149 **Wörterbuch der deutschen Volkskunde/Bearbeitet von R.Beitl.** - Stuttgart, 1955.
- 150 **Z e l e n i n D.** Russische (Ostslavische) Volkskunde. - Berlin und Leipzig, 1927.
- 151 **Z i n k e v i č i u s Z.** Dėl žemsičių: Jų vardas, kilmė ir kt.//Dienovidis. - 1994, kovo 18.
- 152 **Z i n k e v i č i u s Z.** Lietuvių kalbos istorija. - V., 1984-1993. - T.1-5.

- 153 Z i n k e v i č i u s Z. Lietuvių tautybės susidarymas//Lietuvių etnogenezė/Ред. R.Volkaitė-Kuliksuskienė. - V., 1987. - P. 183-199.
- 154 Ž e m a i t ė. Raštai. - V., 1957. - T. 5.
- 155 В е л е ц к а я Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. - М., 1978.
- 156 в и н о г р а д о в а Л. И. Девичья гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности//Славянский и Балканский фольклор. - М., 1981. - P. 14-22.
- 157 В о л ь т е р Э. А. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. - СПб., 1890.
- 158 В о р о п а й О. Звучаі нашого народу. - Мюнхен, 1966. - Т. I-2.
- 159 Г р и н о л а т М. Н. Белорусы. - Минск, 1968.
- 160 Г у р с к і А. Календарныя куці//Беларуская мова і літаратура у школе. - 1990. - № 12. - P. 59-61.
- 161 Г у р с к и й А. И. Зимняя поэзия белоруссов. - Минск, 1980.
- 162 Д е н и н и А. У истоков христианства. - М., 1989.
- 163 И в а н о в В. В., Т о п о р о в В. Н. Исследования в области славянских древностей. - М., 1991.
- 164 К а л е н д а р н ы е о б ы ч а и и о б р ы д ы в с т р а н а х з а р у б е ж н о й Е в р о п ы. ХІІ-н а ч а л о ХХ в. Этимные праздники/Ред. С.А. Токарев. М., 1973.
- 165 К а л е н д а р н ы е о б ы ч а и и о б р ы д ы в с т р а н а х з а р у б е ж н о й Е в р о п ы: И с т о р и ч е с к и е к о р н и и р а з в и т и е о б ы ч а е в / Р е д . С . А . Т о к а р е в . - М . , 1 9 8 3 .
- 166 К а р с к и й Е. Ф. Белорусы. - М., 1916. Т. - 3.
- 167 К о р е в А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Виленская губерния. - СПб., 1861.
- 168 М е р к е н е Р. Восприятие и структура календарного праздника в деревне Литвы//Всероссийская научная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1988-1989 г.г.: Тезисы докладов. Часть 2. - Алма-Ата, 1990. - P. 92-94.
- 169 П о т е б н я А. А. О мифическомъ значении некоторыхъ обрядовъ и поверий. - М., 1865.
- 170 П р о п п В. Я. Русские аграрные праздники. - Ленинград, 1963.
- 171 П у ч к о в П. И. Этнос и религия//Этнические процессы в современном мире/Ред. Ю.В. Бромлей. - М., 1987. - P. 68-79.
- 172 Р ы б а к о в Б. А. Язычество древней Руси. - М., 1987.
- 173 Р ы б а к о в Б. А. Язычество древних славян. - М., 1981.
- 174 С у х а н о в И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. - М., 1976.
- 175 Т а й л о р Э. Б. Первобытная культура. - М., 1989.
- 176 Ф р е з е р Д. Д. Золотая ветвь. - М., 1986.
- 177 Х о п к о Основы православия. - Минск, 1991.
- 178 Ч и ч е р о в В. И. Зимний период русского земледельческого календаря ХІІ-ХІХ веков. - М., 1957.
- 179 Ш е й н П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края: бытовая и семейная жизнь белорусов

- в обрядах и песнях. - СПб., 1877. - Т. I. Ч. I.
- 180 Э л и а д е М. Космос и история. - М., 1987.
- 181 Этнознаковые функции культуры / Ред. К. В. Бромлей. - М., 1991.
- 182 Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. - М., 1991.
- 183 Я н у л а й т и с А. Литовские суеверия и приметы. - С. Петербург, 1907.

TURINYS

Įvadas.....	3
Tyrinėjimui, šaltiniai, metodas.....	4
Konfesinės ir tautinės ypatybės.....	19
Kūčių kilmė.....	43
Pabaiga.....	52
Literatūra.....	55

Monografijos "Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos"
papildymas parašytas Vytauto Didžiojo universiteto
ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos aukš-
tųjų studijų komiteto 1994 m. kovo 8 d. teikimu.

Lietuvių liaudies kultūros centro leidinys

SL 426. 1994 12 08. 3,72 sąl.sp.l. Tiražas 256 egz.

Spausdino UAB "Karminas", Savanorių pr. 221, 2056 Vilnius.

Sutartinė kaina 3,-